

Pierras, Bernard 2004. Εβραίοι κ' Χριστιανοί στη
Νέοτερη Ελλάδα. Αθήνα: Πόλις

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΜΕΝΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, στις 10 Αυγούστου 1913, η Ελλάδα αποκτά επιτέλους αυτό για το οποίο είχε πολεμήσει: ένα μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας καθώς και την πρωτεύουσά της, τη Θεσσαλονίκη. Η πόλη, που είχε καταληφθεί από τα ελληνικά στρατεύματα τον Νοέμβριο του 1912, περνά υπό ελληνική διοίκηση. Μια σημαντική σελίδα της ιστορίας της κλείνει: έχοντας καταληφθεί από τους Τούρκους το 1383, κι έχοντας γίνει καταφύγιο των Ισπανοεβραίων από το 1492 και μετά, πέντε και πλέον αιώνες αργότερα επιστρέφει στους κόλπους της Ελλάδας. Δεν χρειάζεται να αναφέρουμε ότι η μακρά αυτή περίοδος της οθωμανικής κατοχής και η έντονη παρουσία Εβραίων σημάδεψαν βαθιά το χαρακτήρα της πόλης, την οποία καταλάμβανε επιτέλους ο βασιλιάς Γεώργιος Α'.

Ι. Η Θεσσαλονίκη το 1912-1914: η προσάρτησή της στην Ελλάδα

1. Η Θεσσαλονίκη πριν από το 1912: ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας της πόλης και η υπεροχή του εβραϊκού στοιχείου

Οι απογραφές και οι διάφορες εκτιμήσεις για το μέγεθος των κοινοτήτων που αποτελούσαν τον πληθυσμό της Θεσσαλονίκης δεν είναι ικανοποιητικές, διότι λόγω των αποκλίσεων που παρουσιάζουν μας προβληματίζουν σχετικά με την ακρίβειά τους. Ωστόσο, ακόμη και από αυτά τα ηθελημένα ή αθέλητα παραποιημένα στοιχεία φαίνεται ότι οι Ισραηλίτες αντιπροσώπευαν σχεδόν το ήμισυ του συνολικού πληθυσμού της πόλης και συνεπώς πλειοψηφούσαν σε σχέση με τις άλλες δύο επικρατούσες κοινότητες, αν τις εξετάσει κανείς χωριστά, τους Τούρκους μουσουλμάνους και τους Έλληνες.

Ο P. Risal ή αλλιώς Ζοζέφ Νεχαμά, διακηρύσσει αυτή την αλήθεια το 1913, μετά τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων κι ενώ οι Έλληνες έχουν ήδη εγκατασταθεί στην πόλη, χωρίς την παραμικρή πρόθεση να την εγκαταλείψουν:

Η Θεσσαλονίκη δεν υπήρξε ποτέ σερβική· βουλγαρική δεν έγινε ποτέ παρά τις επανειλημμένες και πείσμονες προσπάθειες των τσάρων· ρωμαϊκή υπήρξε για πολύ λίγο· τουρκική δεν υπήρξε παρά μόνο επιφανειακά. Υπήρξε ελληνική και βυζαντινή, και μάλιστα έντονα. Αλλά σήμερα είναι εβραϊκή και ισπανική: είναι σεφαραδίτικη. Είναι στις μέρες μας αυτό που ήταν το Τολέδο μέχρι την αυγή των νεότερων χρόνων.¹

Και πράγματι, η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης φαίνεται να έχει ισχυρή παρουσία στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας. Είναι αναμφισβήτητο ότι το ισραηλιτικό στοιχείο της πόλης πριν από την ένωσή της με την Ελλάδα ξεπερνά τις 60.000 ψυχές. Ανεξάρτητα τώρα από τις αποκλίσεις των πηγών που διαθέτουμε (από 60.000 έως 80.000), ακόμη και οι πιο μικροί αριθμοί που δίνονται δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για τη σημασία της εβραϊκής κοινότητας σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού, το οποίο υπολογίζεται γύρω στις 150.000 ψυχές.²

Η υπεροχή της εβραϊκής κοινότητας όμως δεν είναι μόνο αριθμητική, είναι και οικονομική. Μολονότι ένα μεγάλο τμήμα του εβραϊκού πληθυσμού ζούσε σε άθλιες συνθήκες και τα έβγαζε πέρα χάρη στη βοήθεια των φιλανθρωπικών οργανώσεων, ορισμένοι έμποροι και βιομήχανοι, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει η οικογένεια Αλλατίνη, κατόρθωσαν να αποκτήσουν οικονομική επιφάνεια, κερδίζοντας έτσι το σεβασμό των οθωμανικών αρχών αλλά και προκαλώντας ενδεχομένως την έχθρα του ορθόδοξου πληθυσμού.

• Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης: μια πρώτη ιστορικοκοινωνική σύνοψη

Αναφερθήκαμε ήδη στο πολύ σοβαρό πρόβλημα της συνεργασίας ορισμένων Εβραίων της Μακεδονίας με τις τουρκικές αρχές κατά την επανάσταση του 1821, καθώς και στις κατηγορίες που τους προσήπταν έκτοτε. Η στάση τους αυτή εξηγεί εν μέρει την εχθρότητα ορισμένων Ελλήνων εναντίον των νέων συμπολιτών τους το 1912, εχθρότητα την οποία συναντάμε και σε πρόσφατες ιστορικές μελέτες. Η μνήμη των λαών είναι μνήμη εκδικητική, και αυτό το είδαμε στη δολοφονία του πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης Γρηγορίου Ε', στην οποία θέλησαν να εμπλέξουν τους Εβραίους. Υπό τη σκέπη του σουλτάνου, όπου όλες οι μη μουσουλμανικές μειονότητες ίσης μεταχείρισης, οι Ισραηλίτες, που είχαν περισσότερα κοινά με τους μωαμεθανούς παρά με τους χριστιανούς, μπορούσαν να ελπίζουν σε αποτελεσματική προστασία και σεβασμό των δικαιωμάτων τους. Θα ίσχυε άραγε το ίδιο και υπό την ελληνική διοίκηση, θα αναγνωρίζονταν δηλαδή τα δικαιώματά τους καθώς και η θρησκευτική και πολιτιστική ιδιαιτερότητά τους, από τη στιγμή που σε μια πόλη που πάνω απ' όλα ήταν δική τους θα γίνονταν σταδιακά μειοψηφία, ανεξάρτητα αν ευκαιριακά θα έβρισκαν ορισμένους υποστηρικτές μεταξύ των χριστιανών;

• Τούρκοι ή Έλληνες; Το αιώνιο δίλημμα

Τούρκοι υπήκοοι σε ελληνική γη υπό οθωμανική κατοχή, σε καθημερινή επαφή με Έλληνες, οι οποίοι επηρεάζονται από την εθνικιστική προπαγάνδα και περιμένουν με ανυπομονησία την ένωση της περιοχής τους με το βασίλειο της Ελλάδας, οι Ισραηλίτες, όπως είδαμε, βρίσκονται συνεχώς μεταξύ σφύρας και άκμονος, τόσο το 1821 στην εξεγερμένη Ελλάδα όσο και το 1897 στη Θεσσαλία, ή στη Ήπειρο το 1912. Πανομοιότυπη θα ήταν η κατάσταση και στη Μακεδονία, αν δεν υπήρχαν ορισμένα χαρακτηριστικά των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης, που συγχροτούσαν μια εντελώς ιδιότυπη κοινότητα. Ολόκληρη η ταραγμένη ιστορία αυτής της κοινότητας, από το 1912 έως το 1940, βασίζεται σ' ένα παρελθόν από το οποίο σταδιακά θα την αποκόψει η προσάρτηση της πόλης στην Ελλάδα το 1912. Παρά τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούσαν οι φιλοσημίτες του 19ου αιώνα για να υποστηρίξουν το ουτοπικό τους όραμα περί αδελφότητας μεταξύ Εβραίων και Ελλήνων, είμαστε υποχρεωμένοι να διαπιστώσουμε ότι αυτοί οι δύο λαοί ποτέ στην ιστορία τους δεν συνυπήρξαν σε τέλεια αρμονία. Και αυτό διότι από την αρχαιότητα το περιεχόμενο των πολιτισμών τους, ο ειδωλολατρικός ευδαιμονισμός των μεν και η αυστηρή, κάποτε παράλογη, υπακοή σ' ένα νόμο των δε, δεν μπορούσαν παρά να τους φέρουν αντιμέτωπους.

Την ίδια απόρριψη των Εβραίων διαπιστώνουμε, με ορισμένες εξαιρέσεις, εκ μέρους των ελληνικών αρχών της Θεσσαλονίκης την εποχή του Βυζαντίου. Όποιοι κι αν ήταν οι λόγοι αυτής της απόρριψης, οικονομικοί ή θρησκευτικοί, δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε απόλυτα με όλα αυτά που προσπάθησαν να αποδείξουν τον 19ο αιώνα, σε φιλικά προς αυτούς ακροατήρια, καλοπροαίρετοι ιεράρχες ή εξαιρετικοί Έλληνες ρήτορες, και καταλαβαίνουμε απολύτως γιατί το μεγάλο αυτό κίνημα συμπάθειας περιορίστηκε σε ορισμένους μνημένους χωρίς ν' αγγίξει τη μεγάλη μάζα του ορθόδοξου πληθυσμού.

Θα πρέπει να φτάσει η οριστική κατάκτηση της πόλης από τους Τούρκους (1430) για να μπορέσει επιτέλους η εβραϊκή κοινότητα να ευημερήσει ελεύθερα. Η αποφασιστική αυτή καμπή, τόσο για την ιστορία της ορθόδοξης χριστιανοσύνης, η οποία εισέρχεται έτσι σε μια μακρά περίοδο λήθαργου, όσο και για τους Εβραίους της παλιάς βυζαντινής αυτοκρατορίας, ολοκληρώνει τη ρήξη που εγκαινιάστηκε με το σχίσμα μεταξύ του χριστιανισμού και της μητρικής εβραϊκής θρησκείας. Οι παλαιοί Έλληνες υπήκοοι των «Βασιλέων» της Κωνσταντινούπολης υποβιβάζονται σε «Ντιμίς», αλλά θα διατηρήσουν υπολείμματα της δόξας του παρελθόντος. Οι «Γιουνταίοι», αντίθετα, καταλαμβάνουν στη νέα αυτοκρατορία μια θέση καλύτερη, αν όχι ισότιμη με τους χριστιανούς ορθόδοξους. Η πικρία από την αλλαγή αυτή θα μεγαλώσει τον 15ο αιώνα, όταν θα λάβει χώρα η μαζική μετανάστευση των Ισπανοεβραίων.

Μετά την απόφαση των Ισπανών βασιλέων να εκκαθαρίσουν την Ιβηρική χερσόνησο από τους ανεπιθύμητους μη καθολικούς, στις 31 Μαρτίου 1492, μέσα σε τέσσερις μήνες, χιλιάδες Εβραίοι παίρνουν το δρόμο της εξορίας. Διασκορπίζονται σ' όλη την Ευρώπη και την Αφρική αλλά κυρίως στο Λεβάντε, όπου ο σουλτάνος Βαγιαζήτ Β' τους υποδέχεται με ανοιχτές αγκάλες, χλευάζοντας, σύμφωνα με την παράδοση, τους καθολικούς βασιλείς που αποδυναμώνουν το βασίλειό τους με τέτοια μέτρα κι ενισχύουν έτσι τη δική του αυτοκρατορία. Θύματα της χριστιανικής εξουσίας στη Δύση, οι Εβραίοι θα βρουν καταφύγιο στην Ανατολή. Οι δύο μεγάλες πόλεις που τους υποδέχονται είναι η Κωνσταντινούπολη και η Θεσσαλονίκη. Εκεί η κοινότητά τους θα ευημερήσει, ενσωματώνοντας σταδιακά τους Ρομανιώτες, που είναι οι Εβραίοι με ελληνική καταγωγή. Καταδιωγμένοι από τις χριστιανικές αρχές και προστατευμένοι από τις μουσουλμανικές, η δυσπιστία τους έναντι των μεν και η ευγνωμοσύνη τους απέναντι στις δε θα διατηρηθεί ως το 1922. Καταλαβαίνουμε λοιπόν μέσα σε ποιο κλίμα είδε ο ελληνικός ορθόδοξος πληθυσμός της Μακεδονίας την άφιξη αυτών των μεταναστών, που θα προσέδιδαν αυτό τον τόσο ιδιαίτερο χαρακτήρα στην πόλη και θα έκαναν να ξεχαστεί το γεγονός ότι προτού γίνει οθωμανική ήταν ελληνική.

- Ορισμένες πτυχές της εβραϊκής ζωής στη Θεσσαλονίκη πριν την προυσάρτησή της στην Ελλάδα

Στις αρχές του 20ού αιώνα η Θεσσαλονίκη, όπως και άλλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δέχεται την επιδραση της Δυτικής Ευρώπης, η οποία εκδηλώνεται στην καθημερινή ζωή των Εβραίων, τουλάχιστον σ' ένα τμήμα του εβραϊκού πληθυσμού, με την εξέλιξη των ηθών. Στην εξέλιξη αυτή συμβάλλει η εγκατάσταση ξένων σχολείων, και ιδίως εκείνου της Alliance Israélite Universelle, η οποία θα διαδώσει τη γαλλική γλώσσα, μετατρέποντας αρκετούς από τους Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης σε πιστούς γαλλόφιλους. Ορισμένες παραδόσεις, όπως τα χαρακτηριστικά ρούχα και η αυστηρή τήρηση της αργίας του Σαββάτου, δεν τηρούνται πια τόσο πολύ από τις νέες γενιές της αστικής τάξης, που φιλοδοξούν να κάνουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό και να γίνουν γιατροί ή μηχανικοί. Οι κινηματογράφοι και τα καφενεία της παραλίας αποσπούν τους νέους από την εβδομαδιαία αργία.

Ωστόσο, πέρα από τις αναπόφευκτες αυτές επιφανειακές αλλαγές, η εβραϊκή κοινωνία της Θεσσαλονίκης παραμένει μια βαθιά σεφαραδίτικη κοινωνία, οικοδομημένη πάνω σε μια στέρεη εβραϊκή παράδοση, όπου έχουν προστεθεί ισπανικά πολιτισμικά στοιχεία, τα οποία διατηρεί με ζήλο για αιώνες. Η κουλτούρα αυτή θα ενσωματώσει σταδιακά τουρκικές επιρροές, τις οποίες μπορούμε να διακρίνουμε σε όλους τους λαούς των Βαλκανίων, συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων.

Δεν θα αναφερθούμε εδώ στα διάφορα έθιμα που αφορούν τη γέννηση, την

παιδική ηλικία και την εκπαίδευση, και τα οποία επηρεάζουν την προσωπικότητα κάθε Εβραίου της Θεσσαλονίκης, ανεξάρτητα από την κοινωνική του προέλευση. Αντίθετα, μας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τα ονόματα και τα επώνυμα, στο βαθμό που αποτελούν διακριτικό γνώρισμα εκείνων που τα φέρουν. Εκτός από τα παραδοσιακά βιβλικά ονόματα, όπως Σάρα και Ααρών, υπάρχουν και πάμπολλα ισπανικά ονόματα, που γοητεύουν με την ποικιλία, τη μουσικότητα και την ποιητικότητά τους. Σε ό,τι αφορά τα επώνυμα, που σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Ζοζέφ Νεχαμά ανέρχονται σε τετρακόσια ή πεντακόσια, κατατάσσονται σε έξι κατηγορίες, σύμφωνα με τον Μ. Μόλχο, ανάλογα με την προέλευση της οικογένειας. Δεν χρειάζεται να σημειώσουμε ότι κανένα απ' αυτά τα ονόματα δεν είναι ελληνικό.

Η ιδιαιτερότητα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης εκδηλώνεται, όπως είναι φυσικό, στις θρησκευτικές αλλά και στις διατροφικές τους παραδόσεις. Εκτός από τα καθαρά βαλκανικά φαγητά, που αποτελούν για αιώνες τη βάση της διατροφής όλων των υπό οθωμανική κυριαρχία λαών, οι Εβραίοι διατηρούν ορισμένες ισπανικές συνταγές που περνούν από μητέρα σε κόρη για να θυμίζουν τη χαμένη πατρίδα, ένδειξη νοσταλγίας που συναντάμε μέχρι τον 20ό αιώνα. Αλλά και σε ό,τι αφορά τις προλήψεις, πιστεύουμε ότι μπορούμε να βρούμε πολλές πεποιθήσεις που είναι κοινές στους λαούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ωστόσο, ο τομέας της γλώσσας είναι αυτός που θα πρέπει να προσελκύσει περισσότερο το ενδιαφέρον μας. Το Τζουντέσμο, η ισπανοεβραϊκή διάλεκτος, προήλθε το 1620 από τις ισπανικές διαλέκτους που εξακολουθούσαν να μιλούν οι Εβραίοι που έφυγαν το 1492 από την Ισπανία.³ Η γλώσσα αυτή εξελίχθηκε επομένως ανεξάρτητα από τα ισπανικά της Ιβηρικής χερσονήσου, από τα οποία διατήρησε αρχαϊκές μορφές, ανάλογα βεβαίως με το περιβάλλον στο οποίο μιλιόταν. Στη Θεσσαλονίκη, για παράδειγμα, εμπλουτίστηκε με τουρκικές, ιταλικές και φυσικά εβραϊκές λέξεις καθώς και, σε μικρότερο βαθμό, με ελληνικές, ενώ από το 1870 και με γαλλικές. Το σημαντικό γεγονός σ' αυτό το αξιοσημείωτο φαινόμενο που είναι η ιστορία των ισπανοεβραϊκών είναι ότι αποτέλεσε την κοινή γλώσσα συνεννόησης της μακεδονικής πρωτεύουσας.

Αυτή η σύνοψη του ισπανοεβραϊκού πολιτισμού της Θεσσαλονίκης δείχνει πόσο επηρέαζε την πόλη η εβραϊκή πλειοψηφία, καθώς και πόσο είχε σημαδέψει την οικονομική της ζωή. Το 1912, λοιπόν, όταν τα ελληνικά στρατεύματα μπαίνουν στην πόλη και ο βασιλιάς Γεώργιος υπόσχεται στις «μειονότητες» ισότητα με τους ορθόδοξους συμπολίτες τους στο πλαίσιο του ελληνικού βασιλείου, τα συναισθήματα των μεν και των δε οπωσδήποτε δίστανται. Η εβραϊκή κοινότητα σαφώς και δεν μπορεί να θεωρήσει τον εαυτό της μειονότητα σε μια πόλη όπου κυριαρχούσε επί τέσσερις αιώνες, ενώ οι ορθόδοξοι Έλληνες, που στολίζουν με ελληνικές σημαίες τα σπίτια τους στο πέρασμα των απελευθερωτών, αδυνατούν

να καταλάβουν την έλλειψη ενθουσιασμού και τη μη συμμετοχή των Εβραίων στους πανηγυρισμούς.

• Οι σχέσεις ανάμεσα στην εβραϊκή και την ελληνική κοινότητα πριν από το 1912

Οι μαρτυρίες που έχουμε για τις διακοινοτικές σχέσεις μάς εκπλήσσουν, διότι είναι αμφίσημες, αν και όλες προέρχονται από γηγενείς Ισραηλίτες. Κατά τα λεγόμενά τους, Έλληνες και Εβραίοι ζούσαν σ' ένα κλίμα ανεκτικότητας, που δεν μπορεί όμως να χαρακτηριστεί εγκάρδιο. Πράγματι, όλοι υπογραμμίζουν, για παράδειγμα, το σεκταρισμό των Ελλήνων το Πάσχα, καθώς και την ευκολία με την οποία οι χριστιανοί τα βάζουν με τους Εβραίους συμπολίτες τους επ' ευκαιρία της μεγάλης αυτής γιορτής της ορθοδοξίας. «Οι Έλληνες Μακεδόνες δεν ήταν ιδιαίτερα αντισημίτες, αν εξαιρεθεί η μέρα του Πάσχα, και ιδίως η Μεγάλη Παρασκευή, κατά την οποία δεν ήταν ό,τι καλύτερο για τους Εβραίους να βρεθούν κοντά τους».⁴ Ο Ζοζέφ Νεχαμά δηλώνει ξεκάθαρα ότι στους Έλληνες εξακολουθούσε να έχει επίδραση η παλιά προκατάληψη περί τελετουργικού εγκλήματος. Έτσι, την εποχή του εβραϊκού Πάσχα οι δύο κοινότητες αποφεύγουν να συναλλάσσονται προκειμένου να αποφευχθεί οποιαδήποτε διαμάχη, γεγονός που δεν εμποδίζει μερικές χριστιανές μητέρες να ανησυχούν όταν το παιδί τους λείπει πολλή ώρα από το σπίτι, επειδή υποψιάζονται ότι οι γείτονες, με τους οποίους έχουν καθημερινή επαφή και τους οποίους θα έπρεπε να εμπιστεύονται, «έχουν αυτή τη μυστηριώδη ανάγκη για χριστιανικό αίμα για την παρασκευή του πασχαλινού άρτου».⁵

Σύμφωνα με τον Ζοζέφ Νεχαμά, η στάση του ορθόδοξου κλήρου της μακεδονικής πρωτεύουσας απέναντι στον ισραηλιτικό πληθυσμό ήταν ιδιαίτερα ανεκτική. Από την πλευρά τους οι Εβραίοι έκαναν ό,τι ήταν δυνατό για να διατηρήσουν αυτό το κλίμα αμοιβαίας κατανόησης, παρακάμπτοντας εν ανάγκη μείζονες αλαχικές αποφάσεις. Ποιες αποδείξεις υπάρχουν όμως για να στηρίξουν αυτό τον ισχυρισμό; Σίγουρα δημιουργούνταν φιλίες μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων, κυρίως των μεσαίων τάξεων, αλλά στις σχέσεις αυτές υπήρχε κάποια αυτοσυγκράτηση. Ο ίδιος ο Υ. Ουζιέλ υπογραμμίζει πόσο μεγάλο μειονέκτημα μπορούσε να είναι στα μάτια των χριστιανών το να είναι κανείς Εβραίος, διότι αρκετά συχνά, όταν κάποιος μιλούσε για τις σχέσεις του με τους Εβραίους, κατέληγε λέγοντας: «Κρίμα που είναι Εβραίοι».⁶

Ωστόσο, δεν πρέπει να αποσιωπήσουμε τη βούληση για προσέγγιση που εκδηλώνουν το 1908 οι ηγέτες δύο ομάδων, οι οποίοι συγκεντρώνονται για ν' αποφασίσουν τη δημιουργία ενός συνδέσμου με σκοπό «τη σύσφιξη των δεσμών φιλίας και αμοιβαίας εκτίμησης μεταξύ των δύο στοιχείων», που θα ονομάζεται «Ένωση των ελληνικών και εβραϊκών κοινοτήτων της Θεσσαλονίκης».⁷ Δυστυχώς δεν θα μάθουμε ποτέ τι απέγινε αυτή η ένωση. Την επόμενη χρονιά το ίδιο

περιοδικό αναφέρει τη δημιουργία ενός συλλόγου με σκοπό την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των διαφόρων φυλών που κατοικούν στη Μακεδονία με πρόεδρο έναν Ισραηλίτη, τον Βιτάλη Στρούμζα.⁸

Πάντως, από θρησκευτική και κοινωνική άποψη, είναι δύσκολο να υποστηριχθεί κανείς ότι δεν υπήρχε αντισημιτισμός στα ήθη των Ελλήνων της Θεσσαλονίκης.

Από οικονομική άποψη, ως τα πρώτα χρόνια του εικοστού αιώνα, και σύμφωνα με τα λεγόμενα του Υ. Ουζιέλ, η υπεροχή των Εβραίων στο εμπόριο και τη βιομηχανία δεν φαίνεται να σκιαάζει τις διακοινοτικές σχέσεις. Οι Εβραίοι επισκέπτονται αδιακρίτως τα ελληνικά μαγαζιά και το αντίστροφο. Ο Ζοζέφ Νεχαμά αρέσκειται να υπογραμμίζει αυτή την έλλειψη αποκλεισμού σ' όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας: οι Εβραίοι αγοράζουν αλεύρι από τον Έλληνα έμπορο, χρησιμοποιούν Έλληνες μαστόρους, που τους βάζουν να δουλεύουν τις ημιαργίες των γιορτών της Σουκότ και του Πάσχα, ενώ οι ιδιοκτήτες φαράδικων έχουν πληρώματα αμιγώς ελληνικά. Σε ό,τι αφορά τους ιερείς, αυτοί προμηθεύονται παρθένο κερί για την κατασκευή κεριών από Εβραίους, επειδή είναι σίγουροι για την ποιότητα του προϊόντος. Δυστυχώς, η εξάπλωση της ελληνικής προπαγάνδας στη Θεσσαλονίκη πριν από το 1912 θα διαταράξει την ήρεμη αυτή συμβίωση.

Η κυβέρνηση των Αθηνών χρηματοδοτεί μυστικά τα σχολεία της ελληνικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, επειδή θεωρεί ότι αποτελούν το καταλληλότερο μέσο για να εμψυχήσει στους Έλληνες Οθωμανούς υπηκόους την ιδέα της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας που θα απολαμβάνουν στους κόλπους της μητέρας πατρίδας. Η προπαγάνδα αυτή γίνεται από καθηγητές που στέλνει η κεντρική κυβέρνηση οι οποίοι αναλαμβάνουν να μεταδώσουν στη νέα γενιά της Θεσσαλονίκης εθνικιστικά και αλυτρωτικά ιδεώδη. Ωστόσο, μία από τις πρώτες εκδηλώσεις αυτής της εκπαίδευσης είναι η επιθυμία των Ελλήνων να υποκαταστήσουν τους Εβραίους στον οικονομικό τομέα, σε μια πόλη που υπήρξε ελληνική πριν γίνει τουρκοεβραϊκή, και η οποία ελπίζουν ότι μια μέρα θα ενωθεί ξανά με την Ελλάδα. Έτσι, για να ανταγωνιστούν το τραστ στις οικογένειες Αλλατίνη, που με τη βιομηχανία «Όλυμπος» εφοδιάζει όλα τα καφενεία και καταστήματα της πόλης, ελληνικά και εβραϊκά, φτιάχνουν μια ανταγωνίστρια εταιρεία, ενώ θα δημιουργηθούν και άλλοι ελληνικοί συνεταιρισμοί με σκοπό να μπορέσουν να παραγάγουν προϊόντα παρακάμπτοντας τους Εβραίους. Αυτού του είδους οι ενέργειες προκαλούν βέβαια κάποια αναταραχή στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων και θα σπρώξουν τους Ισραηλίτες στη δημιουργία των δικών τους συλλόγων προκειμένου να υπερασπίσουν τα οικονομικά δικαιώματα που είχαν αποκτήσει γενιές πριν.

Έτσι, από τον Σεπτέμβριο του 1908 μέχρι τον Ιούνιο του 1909 οι Έλληνες πατριώτες θα οργανώσουν μια καθαρά αντισημιτική κίνηση με αίτημα την εκδίωξη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης! Η εθνικιστική αυτή κίνηση, που ενθαρρύνεται

από την κυβέρνηση των Αθηνών, θα έχει επιπτώσεις στην οικονομική ζωή της πόλης μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1909. Το μπόϊκοτάρισμα των Εβραίων εργατών και του εβραϊκού εμπορίου υποστηρίζεται από μια εκστρατεία των ελληνόφωνων εφημερίδων. Το σύστημα ανεφοδιασμού της μακεδονικής πρωτεύουσας σε λαχανικά και φρούτα ήταν το ακόλουθο: οι ιδιοκτήτες των περιβολιών στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης ήταν Έλληνες, ενώ οι έμποροι που διοχέτευαν την παραγωγή στην αγορά Ισραηλίτες. Η σύνδεση των δύο αυτών επαγγελματιών τάξεων γινόταν από μεσάζοντες, που ήταν και αυτοί Ισραηλίτες. Την άνοιξη του 1908 οι Έλληνες παραγωγοί, παρακινημένοι το δίχως άλλο από πολιτικά κίνητρα, δεν δέχονται παρά μόνο τους Έλληνες μεσάζοντες. Η αντίδραση των Εβραίων εμπόρων είναι άμεση: αρνούνται να διοχετεύσουν εμπορεύματα όσο οι ιδιοκτήτες των περιβολιών δεν αλλάζουν απόφαση. Οι τελευταίοι, μπροστά στις απώλειες που θα συνεπαγόταν το πείσμα τους, αντιστέκονται μόνο για τρεις ημέρες και στη συνέχεια παύουν το μπόϊκοτάζ.

Το επεισόδιο αυτό όμως δεν αποτελεί παρά την πρώτη φάση του εγχειρήματος. Την Κυριακή 13 Σεπτεμβρίου ορισμένοι Ισραηλίτες εγκαθιστούν μια κινητή καντίνα στην πλατεία Ελευθερίας, δίπλα στα δύο μεγαλύτερα ελληνικά καφενεία της πόλης. Ο καβγάς αρχίζει όταν ένας Έλληνας σερβιτόρος, μέσα στο θυμό του, αναποδογυρίζει την καντίνα, και τελειώνει με την παρέμβαση της αστυνομίας.

Την Τρίτη 15 Σεπτεμβρίου η ελληνική εφημερίδα *Φάρος της Θεσσαλονίκης* δημοσιεύει ένα σφοδρό άρθρο εναντίον των Ισραηλιτών, «άρθρο που ξεχειλίζει από χολή και μίσος, με το οποίο, μεταξύ των άλλων, οι Έλληνες καλούνταν να κηρύξουν οικονομικό πόλεμο στους Ισραηλίτες και να μην αγοράζουν τίποτα απ' αυτούς».⁹ Οι ελληνικές και οι εβραϊκές εφημερίδες αρχίζουν μια εκστρατεία αλληλοδυσφήμισης, δημοσιεύοντας βίαια άρθρα, γεγονός που αναγκάζει την επιτροπή «Ένωσις και Πρόοδος» για την προσέγγιση των εθνοτήτων να παρέμβει προκειμένου να συμφιλιώσει τους ανταγωνιστές.

Τον Μάρτιο του 1909, οι Έλληνες ιδρύουν έναν μεγάλο εμπορικό οίκο, την «Anglo-Hellenic Commercial Company», με σκοπό να ανταγωνιστούν τους αντίστοιχους εβραϊκούς, όπως τον οίκο «Errera», από τον οποίο αποσπών άλλωστε όλους τους Έλληνες υπαλλήλους. Τον ίδιο μήνα, για να αντισταθμίσουν την εβραϊκή υπεροχή στον τομέα των μεταφορών, όπου κυριαρχούσαν οι Εβραίοι φορτοεκφορτωτές και καραγωγείς, οι Έλληνες αγοράζουν δέκα κάρα και αποφασίζουν να ασχοληθούν με το επάγγελμα παρά τις διαμαρτυρίες των Εβραίων, επικαλούμενοι την ελευθερία στην εργασία. Το επεισόδιο αυτό θα λήξει συμβιβαστικά στις 10 Μαρτίου. Ας σημειωθεί ότι στην εμπορική αυτή υπόθεση Τούρκοι και Βούλγαροι παίρνουν το μέρος των Εβραίων. Τον Μάιο του 1909 οι Εβραίοι ιδρύ-

Όλες αυτές οι προσπάθειες αποσταθεροποίησης της οικονομικής δύναμης των Εβραίων συνοδεύονται από εκστρατεία του ελληνικού τύπου της Θεσσαλονίκης που δεν χρησιμοποιεί πάντα τα πιο έντιμα μέσα για να επιτεθεί εναντίον των τικων του Ισραήλ. Στα μέσα Μαΐου δύο εφημερίδες, ο *Φάρος* και η *Αλήθεια*, αρχίζουν να δημοσιεύουν σε συνέχειες ένα μυθιστόρημα με τίτλο *Ο Διάβολος εν Τουρκία*, που αναπτύσσει μεταξύ άλλων και τη συκοφαντία για το τελετουργικό έγκλημα. Το επιφυλλιδιογραφικό αυτό μυθιστόρημα, που προέρχεται από ένα βιβλίο μικρής λογοτεχνικής αξίας και αμφίβολης έμπνευσης, γραμμένο σαράντα πέντε χρόνια πριν, αποτελεί αμέσως στόχο του εβραϊκού τύπου, που ζητάει να σταματήσει η δημοσίευσή του.

Οι ελληνικές εφημερίδες επιτίθενται επίσης εναντίον της «Λέσχης των Επιστήθιων Φίλων» που είχαν ιδρύσει οι εβραϊκές εργατικές τάξεις της Θεσσαλονίκης το 1908. Η κύρια κατηγορία που τους προσάπτουν ήταν ότι επρόκειτο για έναν μυστικό σύλλογο. Ωστόσο, οι Έλληνες πρόκριτοι, ανησυχώντας για την έκταση που αρχίζει να παίρνει αυτή η εκστρατεία, διαχωρίζουν τη θέση τους από τους πρωτεργάτες.

Η οικονομική δράση των Ελλήνων της Θεσσαλονίκης που εκπορευόταν από τους εθνικιστικούς πόθους που είχαν ενσταλάξει πληρωμένοι από την Ελλάδα παιδαγωγοί, εν αγνοία, λίγο ως πολύ, των οθωμανικών αρχών, προοιωνιζότο οπωσδήποτε μια πολιτική ευνοϊκή για τα συμφέροντα των ορθόδοξων χριστιανών εμπόρων και βιομηχάνων, στην περίπτωση που η πόλη γινόταν ελληνική. Εκτός όμως από το μέλλον των μεγάλων εβραϊκών περιουσιών, μπορούμε να ανρωτηθούμε και για το μέλλον, ακόμη πιο αβέβαιο, των εκατοντάδων Εβραίων μικροεμπόρων. Αυτοί οι τελευταίοι ήταν εντελώς απροετοίμαστοι για τη νέα αγορά που θα δημιουργούσε η προσάρτηση της πόλης στην Ελλάδα και η εισαγωγή ενός νέου οικονομικού συστήματος που θα το καθόριζε η ελληνική νομοθεσία και θα είχε για υποχρεωτική γλώσσα την ελληνική, μια γλώσσα που στους περισσότερους ήταν άγνωστη.

Στην πραγματικότητα, παρά τους λόγους που είχαν Εβραίοι και Έλληνες να έρχονται καθημερινά σε προστριβές, οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων παρέμεναν στο πλαίσιο της αμοιβαίας ανεκτικότητας. Αυτό οφειλόταν αφενός στο φόβο της οθωμανικής αρχής, που αναλάμβανε να επιβάλλει την τάξη μεταξύ των υπηκόων της, των «Ρουμί» και «Γσιφούτ», και αφετέρου στην αριθμητική υπεροχή των Ισραηλιτών, που επιβάλλονταν στους Έλληνες. Η υπεροχή αυτή άλλωστε έδινε χρώμα σ' όλη τη ζωή της πόλης και είχε ιδιαίτερα θετική επίδραση. Οι Εβραίοι αποτελούσαν το παραγωγικό στοιχείο της οικονομικής ανάπτυξης χάρη στην οποία πολλοί Έλληνες έβρισκαν δουλειά και κέρδιζαν τα προς το ζην: οι πλούσιοι Ισρα-

Ωστόσο, πριν ασχοληθούμε με τη δύσκολη περίοδο που αρχίζει με την είσοδο των ελληνικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη και την προσάρτηση της πόλης στο ελληνικό βασίλειο, θα πρέπει να κάνουμε έναν απολογισμό της κατάστασης που επικρατούσε στους κόλπους της εβραϊκής κοινότητας, για την οποία τα πράγματα δεν πήγαιναν όσο καλά τα παρουσιάζουν διάφορα γαλλικά εβραϊκά έντυπα. Μπαίνοντας στη Θεσσαλονίκη, οι Έλληνες δεν θα συναντήσουν ένα ενωμένο μέτωπο αντίστασης, αλλά δύο ομάδες, που είχαν προέλθει από τις δημοτικές εκλογές του Ιουνίου του 1911. Το σοσιαλιστικό κίνημα, εξαιρετικά ζωηρό και δραστήριο στη Θεσσαλονίκη, έχει κατορθώσει να συνενώσει όλη την εβραϊκή εργατική τάξη, που ήλπιζε ότι θα δινόταν δικαίωμα ψήφου σε όλες τις κοινωνικές τάξεις. Ωστόσο, παρά τη δύναμη πίεσης που αντιπροσώπευε το κίνημα αυτό, οι μεγαλοαστοί, που αποτελούν το δημοτικό συμβούλιο, επανεκλέγονται. Εύκολα καταλαβαίνει κανείς την απογοήτευση των σοσιαλιστών από την αποτυχία αυτής της κίνησης, καθώς και το πώς οι σιωνιστές, που τότε αποτελούσαν μειοψηφία, την εκμεταλλεύονται. Οι ενδοκοινοτικές πολιτικές διακυμάνσεις αυτής της περιόδου μάς βοηθούν να αντιληφθούμε τη μετέπειτα επίδραση που ενδεχομένως θα ασκήσει η ιδεολογία του Herzl σ' ένα τμήμα του εργατικού πληθυσμού, καθώς και στους τεχνίτες, οι οποίοι το 1914, όταν οι συνθήκες εργασίας χειροτερεύουν στη μακεδονική πρωτεύουσα, θα προτιμήσουν να μεταναστεύσουν στην Παλαιστίνη. Έτσι, όταν τα ελληνικά στρατεύματα εισέρχονται στην πόλη, οι νέες αρχές βρίσκονται σε γενικές γραμμές αντιμέτωπες με δύο φατρίες: τους σιωνιστές εθνικιστές και τους οπαδούς της Alliance Israélite Universelle, τους οποίους μπορούμε να θεωρήσουμε ως αφομοιωτικούς, δηλαδή άτομα που συγκατατίθενται να γίνουν μελλοντικά Έλληνες υπήκοοι. Το κλίμα που επικρατεί στις τάξεις της κοινότητας είναι τέτοιο που ο πρόεδρος της παραιτείται και το καράβι μένει έτσι ακυβέρνητο μέχρι τις επόμενες δημοτικές εκλογές. Επιπλέον, βλέπουμε τον μεγάλο ραβίνο Ζακόμπ Μείρ να αναλαμβάνει διάφορες ευθύνες προκειμένου να υπερασπιστεί τους πιστούς του ενώπιον της ελληνικής διοίκησης, ευθύνες που η ανάληψή τους απαιτεί θάρρος, και με τις οποίες δεν συμφωνούν πάντα οι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης.

2. Η προσάρτηση

Η πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής που εκτείνεται από την Ανατολική Θράκη ως την Ήπειρο αλλοιώθηκε σημαντικά λόγω των Βαλκανικών πολέμων. Η Τουρκία, που μαχόταν σε πολλά μέτωπα, αναγκάστηκε να υποχωρήσει υπό την πίεση των συμμάχων και εγκατέλειψε πολλές πόλεις που κατείχε για αιώνες. Καθέννας λοιπόν ήταν ελεύθερος να διεκδικήσει τις «λυτρωμένες» περιοχές. Και καλά οι Σλάβοι, οι Έλληνες ή ακόμα και οι μουσουλμάνοι, που μπορούν να ζητήσουν την προστασία των εκπροσώπων των «πατρίδων» τους. Τι γίνεται όμως με

τις εβραϊκές κοινότητες, που ήταν ανέκαθεν πιστές στην οθωμανική εξουσία και τώρα αγνοούσαν ποια εθνικότητα θα έπαιρναν; Η κατάκτηση από ξένα στρατεύματα των διαφόρων πόλεων στις οποίες συχνά ζούσαν εδώ και πολλές γενιές σηματοδοτούσε γι' αυτές τις κοινότητες μια εποχή αβεβαιότητας και αναμονής

• Η κατάκτηση της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό

Κατά τη διάρκεια του Α' Βαλκανικού Πολέμου, που άρχισε το 1912, οι Τούρκοι έχοντας χάσει σ' όλα τα μέτωπα, βλέπουν τα βουλγαρικά και τα σερβικά στρατεύματα να μπαίνουν στα Σκόπια, στο Μοναστήρι και στην Αδριανούπολη, ενώ τον Νοέμβριο ο Διάδοχος Κωνσταντίνος, επικεφαλής των στρατευμάτων, μπαίνει θριαμβευτής στη Θεσσαλονίκη, την οποία επί τόσα χρόνια εποφθαλμιούσε η Ελλάδα. Στο χρονικό διάστημα όμως που μεσολαβεί από την κατάληψη της πόλης μέχρι τη συνθήκη του Λονδίνου τον Μάιο του 1913, η κατοχή της περιοχής δεν είναι διόλου εξασφαλισμένη. Η αρχή που προβάλλουν η Ελλάδα και οι άλλοι εμπόλεμοι, περί δικαίωματος προσάρτησης των περιοχών αυτών ανάλογα με την πλειοψηφία του πληθυσμού τους, είναι στην πραγματικότητα μάλλον ανίσχυρη. Κα όμως, μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο, τον Ιούνιο του 1913, η συνθήκη του Βουκουρεστίου, τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, επικυρώνει τη δικαιοδοσία της Ελλάδας επί της Μακεδονίας, της Θράκης και της Ηπείρου, η πρωτεύουσα της οποίας είχε καταληφθεί από το 1912. Η ενδιάμεση περίοδος, κατά την οποία η Ελλάδα δεν έχει ακόμη εξασφαλίσει τίποτα, και αυτό διότι ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού που αποτελείται από Εβραίους, Βούλγαρους και Τούρκους αντιτίθεται για διάφορους λόγους στο να περάσει η περιοχή υπό ελληνική διοίκηση, θα είναι μια αρκετά δύσκολη περίοδος για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης.

Παραμονές της προσάρτησης της πόλης στην Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα από τον Δεκέμβριο του 1912, η ηγεσία της κοινότητας αρχίζει ν' αναρωτιέται σχετικά με το μέλλον του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης. Οι φόβοι της είναι βέβαια οικονομικής φύσης. Ανησυχεί δηλαδή μήπως η ένωση της μακεδονικής πρωτεύουσας με το βασίλειο της Ελλάδας αποτελέσει εμπόδιο για τις εμπορικές δραστηριότητες των Θεσσαλονικέων Εβραίων, οι οποίοι, ως υπήκοοι μιας αυτοκρατορίας που στη μεν Ευρώπη περιελάμβανε την Αλβανία, τη Θράκη και την Ήπειρο στη δε Ανατολή ακόμη μεγαλύτερες περιοχές, εκμεταλλεύονται τις εμπορικές διεξόδους που τους παρέχει η προνομιακή τους θέση. Όμως από τη στιγμή που η Θεσσαλονίκη θα ενσωματωνόταν στο ελληνικό κράτος και θα αποκοπτόταν από τα Βαλκάνια, φαινόταν σίγουρο ότι η εμπορική δραστηριότητα του λιμανιού, καθώς αποτελούσε τη διέξοδο στη θάλασσα όλης της περιοχής, θα μειωνόταν. Η ζωή του λιμανιού ταυτιζόταν με τη ζωή της πλειοψηφίας των Εβραίων κατοίκων. Και τι μπορούσε να προσφέρει η Ελλάδα για αντιστάθμισμα; Λίγα πράγματα: ο καινούργιος εθνικός χώρος δεν συγκρινόταν με το χώρο που εί-

χε χαθεί, και το λιμάνι του Πειραιά, που ήταν η βασική διέξοδος, ασκούσε έναν ανταγωνισμό που ήταν δύσκολο να αντιμετωπιστεί.

Επιπλέον, οι Τούρκοι της Θεσσαλονίκης είχαν χρέη προς τους Εβραίους, οι οποίοι φοβούνταν μήπως οι πρώτοι μεταναστεύσουν χωρίς να τους ξεχρεώσουν, όπως είχε γίνει παλιότερα στη Θεσσαλία.

Τι άλλο όμως σήμαινε η προσάρτηση; Οι Εβραίοι δεν έτρεφαν αυταπάτες: οι Έλληνες, υπό την επίδραση της κυβερνητικής προπαγάνδας που θα επιδίωκε την ελληνοποίηση της επανακτημένης πόλης, θα έρχονταν να εγκατασταθούν μαζικά στη Θεσσαλονίκη. Γνωρίζουμε πόσο σκληρός ήταν ο εμπορικός ανταγωνισμός μεταξύ των δυο κοινοτήτων, κι έτσι το μέλλον φάνταζε αρκετά σκοτεινό για τους παλιούς κυρίαρχους της πόλης.

Όλοι αυτοί οι λόγοι, πέρα από τη φυσική συμπάθεια που έτρεφε ο εβραϊκός πληθυσμός για τον Οθωμανό προστάτη του, εξηγούν κάποιους δισταγμούς του για την ένταξη στο ελληνικό κράτος.

• Οι Έλληνες μπαίνουν στη Θεσσαλονίκη (Νοέμβριος 1912)

Κατά την είσοδο των ελληνικών στρατευμάτων στη μακεδονική πρωτεύουσα οι Εβραίοι, όπως και οι μουσουλμάνοι, δεν συμμετέχουν στους πανηγυρισμούς του ορθόδοξου πληθυσμού. Ωστόσο ο Διάδοχος Κωνσταντίνος, που ήταν επικεφαλής της θριαμβευτικής εισόδου των ελληνικών στρατευμάτων, είχε δηλώσει ότι εγγυούνταν για τη ζωή, την τιμή και την περιουσία όλων, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκευάματος.

Όπως ήταν φυσικό, αυτή η στάση του εβραϊκού πληθυσμού απέναντι στους νικητές δεν πέρασε απαρατήρητη και προκάλεσε αρκετή εχθρότητα. Μπορεί να γινόταν κατανοητή η στάση των μουσουλμάνων Τούρκων, που ένοιωθαν απογοήτευση βλέποντας την ελληνική σημαία να κυματίζει στη θέση της τουρκικής πάνω στον Λευκό Πύργο, δεν συνέβαινε όμως το ίδιο και με την επιφυλακτικότητα που επέδειξαν οι Εβραίοι. Για τους Έλληνες, που παρουσιάζονταν σ' όλη την περιοχή ως απελευθερωτές, ήταν αδιανόητο να μη γίνονται δεκτοί ως τέτοιοι απ' όλους τους κατοίκους, με εξαίρεση τους μουσουλμάνους. Πώς θα μπορούσαν άραγε να διανοηθούν, κυριευμένοι από τον εθνικισμό με τον οποίο είχαν ανατραφεί από τα παιδικά τους χρόνια, ότι οι Εβραίοι ήταν πιστοί κι ευγνώμονες υπήκοοι της Τουρκίας, η οποία τους είχε προστατεύσει την εποχή που τα περισσότερα χριστιανικά κράτη τους είχαν κυνηγήσει; Ήδη βέβαια υπήρχαν Έλληνες Εβραίοι στην Ελλάδα, και μάλιστα από πολύ παλιά, οι οποίοι και είχαν ενσωματωθεί σχετικά καλά στον ορθόδοξο πληθυσμό, αλλά αυτό δεν σήμαινε κατ' ανάγκην ότι οι Τούρκοι Εβραίοι ήθελαν να ακολουθήσουν το παράδειγμά τους και να γίνουν Έλληνες.

Το νέο αυτό πλήγωσε τον ελληνικό λαό. «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης δεν υποδέχτηκαν τους απελευθερωτές τους όπως τους ήξερα. Στην Κωνσταντινούπολη

που είχε προσφέρει πολλούς στρατιώτες στους φονικούς Βαλκανικούς πολέμους το θέμα αντιμετωπίζεται πολύ σοβαρά και οι Εβραίοι του νησιού γίνονται αποδέχτες όλης της εχθρότητας που δημιουργήσε η συγκρατημένη στάση των ομοεθνών τους στη Θεσσαλονίκη. Έτσι, στις 24 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, στα Χανιά, δέκα Έλληνες επιτίθενται και ξυλοκοπούν στην κεντρική πλατεία τον Εβραίο Μωυσή Φράνκο για τον απλό λόγο ότι ήταν ίδιας θρησκείας με αυτούς τους αγνώμονες της μακεδονικής πρωτεύουσας.

Στην ίδια τη Θεσσαλονίκη, ο ελληνικός τύπος είχε προετοιμάσει το έδαφος με τον δικό του τρόπο: δεκαπέντε μέρες πριν από τη θριαμβευτική είσοδο των ελληνικών και βουλγαρικών στρατευμάτων στην πόλη, η τοπική ελληνική εφημερίδα Εμπρός κατηγορούσε τους Ισραηλίτες ότι εύχονταν να κερδίσουν οι Τούρκοι

Από τις πρώτες άλλωστε ημέρες της κατοχής το κλίμα είναι ιδιαίτερα τεταμένο και ο ελληνικός τύπος της πόλης αρχίζει να σπέρνει υποψίες κατηγορώντας τους Εβραίους ότι δηλητηρίασαν ευζώνους. Εύκολα λοιπόν καταλαβαίνουμε μπόση αγωνία ζούσαν οι Εβραίοι, που έβλεπαν να διαδίδονται τέτοιες ψευδείς ειδήσεις σ' έναν πληθυσμό που δεν τους συμπαθούσε και ιδιαίτερα. Την ίδια ημέρα που κυκλοφόρησε αυτή η είδηση, τα εβραϊκά μαγαζιά παρέμειναν κλειστά και τα σχολεία έστειλαν τους μαθητές στα σπίτια τους. Ο φόβος αυτός οφειλόταν όχι μόνο στον ελληνικό πληθυσμό αλλά και στους 100.000 στρατιώτες που είχαν αναπτυχθεί σ' όλη την πόλη κι έμεναν σε εκκλησίες, σχολεία και σκηνές.

Τότε εβραϊκές συνοικίες λεηλατούνται ενώ διαπράττονται αξιόποινες πράξεις εναντίον μεμονωμένων ατόμων. Στρατιώτες, οδηγούμενοι τη νύχτα από Έλληνες κατοίκους, μπαίνουν στα εβραϊκά σπίτια και τα λεηλατούν. Δυο αργυραμοίβο ο Νταβίντ Αμίρ και ο Ζακόμπ Φρανσές, δέχονται επίθεση πέντε ενόπλων γύρι στις έξι το απόγευμα, ενώ γυρίζουν από τη δουλειά τους. Προσπαθούν να αντισταθούν και πυροβολούνται. Λίγο αργότερα, θα πεθάνουν στο γαλλικό νοσοκομείο όπου τους μετέφεραν. Την επομένη του εγκλήματος όλα τα εβραϊκά μαγαζιά παραμένουν κλειστά και σύσσωμος ο εβραϊκός πληθυσμός ακολουθεί μαζί με τη σορό τους με επικεφαλής τον μεγάλο ραβίνο, ενώ ένα στρατιωτικό απόσπασμα θα προσπαθήσει να εμποδίσει την πορεία της πομπής.

Οι προσωπικότητες της κοινότητας προβαίνουν σε διαβήματα προς τους προξένους, που διαπραγματεύτηκαν την παράδοση της πόλης και πέτυχαν να σεβαστούν οι νικητές τη ζωή και την περιουσία των κατοίκων της. Ζητούν λοιπόν από το βουλγαρικό επιτελείο να προστατεύσει με περιπόλους τη φτωχή εβραϊκή συνοικία. Στις 25 Νοεμβρίου, ο βασιλιάς Γεώργιος αισθάνεται την ανάγκη να υποσχεθεί σε μια αντιπροσωπεία Ισραηλιτών προκρίτων ότι οι ένοχοι θα τιμωρηθούν. Και δηλώνει: «Είμαι ένας μεγάλος φίλος του έθνους σας: έχω πολλούς προσωπικούς φίλους Εβραίους, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κοπεγχάγη. Όταν περνούσα από Λόδον, πήγα στο σπίτι ενός Εβραίου φίλου μου, τον Χαϊμόντι Κοά...

Σας το επαναλαμβάνω, στο πρόσωπό μου οι Ισραηλίτες έχουν βρει έναν μεγάλο φίλο». Ο ιππότης Ραφαήλ Μοντιάνο, επικεφαλής αυτής της αντιπροσωπείας, εκθειάζει την Ελλάδα, στην οποία επικρατούν η ελευθερία και η ισότητα πολιτικών δικαιωμάτων. Η πολύ φιλική αυτή συνάντηση κλείνει με τη διαβεβαίωση για τη συμπάθεια του βασιλιά προς την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης.

Στην υπόθεση αυτή άλλωστε διακυβεύεται η φήμη της Ελλάδας και οι ελπίδες της για την προσάρτηση της πόλης κι ενός μεγάλου τμήματος της Μακεδονίας και της Θράκης κατά τις μελλοντικές ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις. Έτσι, μια ανακοίνωση πληροφορεί τις εξουσίες, που είχαν σχηματίσει πολύ κακή εντύπωση απ' όλες αυτές τις ειδήσεις, ότι η διπλή δολοφονία των Εβραίων αργυραμοιβών ήταν ποινικής και όχι πολιτικής φύσης, ότι οι ένοχοι έχουν συλληφθεί και ότι θα τιμωρηθούν ανάλογα. Διαπράττονται βεβαίως και άλλα αδικήματα μικρότερης σημασίας, που τις περισσότερες φορές οφείλονται στις «αρπακτικές ορέξεις» στρατιωτών, χωρίς όμως και ο απλός λαός να είναι άμοιρος ευθυνών για τα έκτροπα.

Ωστόσο, σταδιακά η νέα αρχή θα πάρει την κατάσταση στα χέρια της και θα αποκαταστήσει την τάξη, που κρίνεται απαραίτητη σε μια χρονική στιγμή όπου το πολιτικό μέλλον της Θεσσαλονίκης δεν έχει ακόμη οριστικά κριθεί.

• Ένα εβραιοαυστριακό σχέδιο: η διεθνοποίηση της Θεσσαλονίκης και της ενδοχώρας
Από την 12η Νοεμβρίου 1912 έως την 1η Ιανουαρίου 1914, ημέρα κατά την οποία η Μακεδονία τίθεται επίσημα υπό ελληνική διοίκηση, οι Ισραηλίτες θα προσπαθήσουν να διεθνοποιήσουν κατά κάποιο τρόπο τη Θεσσαλονίκη, διατηρώντας το status quo και ταυτόχρονα την οικονομική τους ηγεμονία στην πόλη. Παρ' όλη όμως την υποστήριξη της Αυστρίας, που θεωρούσε ότι η λύση αυτή παρουσίαζε ορισμένα πλεονεκτήματα, το σχέδιο καταδικάστηκε, διότι οι Έλληνες εθνικιστές που ώθησαν τη χώρα στη σύγκρουση αντιλήφθηκαν πόσο σημαντικές, αν και εφήμερες, είναι οι θριαμβευτικές εκστρατείες του Διαδόχου Κωνσταντίνου για τις φιλοδοξίες τους. Η Μακεδονία, η Θράκη και η Ήπειρος τους ανήκουν.

Ποιον οικονομικό κίνδυνο διατρέχει άραγε η Μακεδονία μετά από δύο Βαλκανικούς πολέμους; Η Θεσσαλονίκη αποτελούσε τη διέξοδο μιας τεράστιας ενοποιημένης ενδοχώρας υπό οθωμανική διοίκηση, χωρίς κανένα τελωνειακό φραγμό: το Ιπέκ, το Ουσκούμπ, το Κουμάνοβο, το Πρίτσαλεντ, η Ήπειρος, το Μοναστήρι, τα λιμάνια της Αλβανίας, το Ιχτίπ, οι Σέρρες, η Δράμα και η Καβάλα αποτελούν τις αρτηρίες του μεγάλου μακεδονικού λιμανιού. Αν η ενδοχώρα αυτή λοιπόν μοιραστεί στους νικητές του Β' Βαλκανικού Πολέμου θα πάψει πλέον να είναι ενιαία, νέοι τελωνειακοί φραγμοί θα υψωθούν και η Θεσσαλονίκη κινδυνεύει να χάσει τη σημαντική αυτή πελατεία.

θνοποίησης της πόλης και της περιοχής που θα τους εξασφαλίζει κάποιες προοπτικές, που για πολλούς φάνταζαν μάλλον σκοτεινές τους πρώτους αυτούς μήνες της κατοχής. Η συρροή ξένων που κατακλύζουν την πόλη μετά την είσοδο των ελληνικών και βουλγαρικών στρατευμάτων δημιουργεί ερωτηματικά για τις συνθήκες διαβίωσής τους υπό το νέο πολιτικό καθεστώς της Μακεδονίας. Έτσι, ορισμένοι θα θεωρήσουν ως μόνη μελλοντική λύση την ομαδική μετανάστευση του εβραϊκού πληθυσμού. Τον πρώτο καιρό όμως, αυτοί οι προάγγελοι κακών θα επικεντρώσουν την προσοχή και τις προσπάθειές τους σε ένα εγχείρημα που υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, η Αυστρία. Χρειάζεται άραγε να υπενθυμίσουμε τον σημαντικό ρόλο της Αυστροουγγαρίας σε όλους τους πολέμους από τους οποίους υπέφερε η περιοχή, και που κατέληξαν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο; Μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο, που οδήγησε στη νίκη της Σερβίας εναντίον της Βουλγαρίας που υποστηριζόταν από την Αυστρία, οι Αυστριακοί, που ασκούσαν επεκτατική πολιτική, την «Drang nach Osten», σκέφτηκαν ότι αν κατάφεραν να μην τεθεί η Θεσσαλονίκη υπό ελληνική διοίκηση, αφού έτσι κι αλλιώς δεν θα γινόταν βουλγαρική, θα κέρδιζαν τη συμπάθεια της μεγάλης πλειοψηφίας του ισραηλιτικού πληθυσμού της πόλης, εξασφαλίζοντας έτσι τη δυνατότητα διείσδυσης στα Βαλκάνια.

Το αυστριακό αυτό σχέδιο για τη Θεσσαλονίκη, εντελώς αντίθετο με τα ελληνικά συμφέροντα, θα έδινε τη δυνατότητα στους Αυστριακούς να πραγματοποιήσουν το ιμπεριαλιστικό τους όνειρο, να φτάσουν δηλαδή στην κοιλάδα του Βαρδάρη και στον Θερμαϊκό κόλπο. Ορισμένοι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έβλεπαν λοιπόν ευνοϊκά την πρόσβαση της αυτοκρατορίας της Αυστροουγγαρίας στο Αιγαίο. Με τον τρόπο αυτό η Βόρεια θάλασσα θα συνδεόταν απευθείας με το Αρχιπέλαγος, ενισχύοντας την οικονομική τους θέση στην πόλη.

Οι διάφορες αυτές προοπτικές δεν αφήνουν αδιάφορους τους Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης. Έτσι, αποφασίζουν να έρθουν σε επαφή με την αυστριακή κυβέρνηση μέσω της σιωνιστικής οργάνωσης και να τη διαβεβαιώσουν ότι αν το σχέδιο Schwegel για τη διεθνοποίηση της πόλης υποβαλλόταν στη διάσκεψη του Λονδίνου, θα υποστηριζόταν ολόψυχα από τον ισραηλιτικό πληθυσμό της Μακεδονίας. Το αίτημα όμως αυτό των Εβραίων της Θεσσαλονίκης θα απορριφθεί από την Κεντρική Σιωνιστική Οργάνωση.

Μια παρόμοια έκθεση, που συντάχθηκε από μια ομάδα Εβραίων εμπόρων και προσωπικοτήτων, βρίσκεται στα αρχεία της Alliance Israélite Universelle. Σ' αυτήν περιγράφονται και αναλύονται τέσσερα σενάρια για το μέλλον της Θεσσαλονίκης, ως ελληνικής, βουλγαρικής, αυτόνομης, ή ανεξάρτητης πόλης υπό την εγγύηση των μεγάλων δυνάμεων. Η επιτροπή θα επιλέξει την τέταρτη λύση, εξετάζοντας επίσης την περίπτωση της Θεσσαλονίκης ως διεθνούς πόλης υπό τη συ-

στη Θεσσαλονίκη και στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, που θα τελειώσει με νίκη της Ελλάδας επί της Βουλγαρίας, αποτελεί λοιπόν μια περίοδο κατά την οποία η ηγεσία της εβραϊκής κοινότητας θα προσπαθήσει να επιτύχει τη διεθνοποίηση της πόλης. Παρά το γεγονός ότι η φιλελεύθερη πολιτική που δείχνουν να θέλουν να εφαρμόσουν εξ αρχής οι αρχές κατοχής αλλάζει σταδιακά τις διαθέσεις του πληθυσμού δημιουργώντας ελπίδες για μελλοντικές οικονομικές εγγυήσεις, το μέλλον της πόλης δεν έχει ακόμα κριθεί. Μετά όμως την ήττα της Βουλγαρίας από τους συμμάχους, τα πράγματα είναι ξεκάθαρα: η Ελλάδα παίρνει τη Θεσσαλονίκη κι ένα μεγάλο μέρος της Μακεδονίας και της Θράκης. Έτσι, οι Εβραίοι των περιοχών αυτών πρέπει να «κάνουν την ανάγκη φιλοτιμία»: είτε να δεχτούν τη νέα εξουσία είτε να μεταναστεύσουν.

• *Η εγκατάσταση των Ελλήνων στη Θεσσαλονίκη και η πολιτική προετοιμασία για τη διάσκεψη του Λονδίνου: η πόλη στα χέρια των Ελλήνων*

Από τον Δεκέμβριο του 1912, οι ανταποκριτές των γαλλικών εβραϊκών εντύπων δίνουν μια νέα εικόνα της κατάστασης, που στο μεταξύ έχει ξεκαθαρίσει, προσπαθώντας να προσδώσουν στα γεγονότα τις πραγματικές τους διαστάσεις. Ο Μ. Κοέν γράφει στην Alliance Israélite Universelle ότι οι ανώτατες ελληνικές αρχές προσπαθούν να είναι αρεστές στους Ισραηλίτες, ικανοποιώντας και την παρामीκή τους επιθυμία. Σε ένδειξη καλής θέλησης απελευθερώνουν τους Ισραηλίτες αιχμαλώτους πολέμου, ενώ ο νομάρχης, συνοδευόμενος από τον διοικητή της χωροφυλακής, επισκέπτεται τον μεγάλο ραβίνο Ζακόμπ Μείρ ώστε να πληροφορηθεί για όλα τα αιτήματα, τα παράπονα και τις διεκδικήσεις της εβραϊκής κοινότητας. Ξαφνικά, η βασιλική οικογένεια δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον για το εβραϊκό στοιχείο, που πρέπει να κατευναστεί μετά απ' όλα όσα τράβηξε από τους στρατιώτες και τα διάφορα αποβράσματα, διότι η Ελλάδα έχει βάσιμες προσδοκίες ότι στη διάσκεψη του Λονδίνου θα μπορέσει να πάρει την πρωτεύουσα της Μακεδονίας. Έτσι, γίνεται προσπάθεια να αμβλυνθούν οι κακές εντυπώσεις, και οι Εβραίοι παροτρύνονται να διαψεύσουν όλα όσα καταμαρτυρεί ο διεθνής τύπος στις ελληνικές αρχές και στον στρατό για τη συμπεριφορά τους κατά τις πρώτες εβδομάδες της κατοχής. Οι πρίγκιπες επισκέπτονται τις διάφορες εβραϊκές οργανώσεις ενώ «η πριγκίπισσα Όλγα επιζητεί τη συντροφιά Εβραίων κυριών της καλής κοινωνίας». Η σύζυγος του Γεωργίου μοιράζει χρήματα για τις καθημερινές ανάγκες των φτωχών και η δημοτικότητα της αρχίζει ν' αυξάνει μεταξύ των Εβραίων, που είχαν υποφέρει τα πάνδεινα λόγω της ανέχειας.

Μια αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον μεγάλο ραβίνο Ζακόμπ Μείρ και τον Ζοζέφ Μιζραχί επισκέπτεται τον νομάρχη της πόλης Αργυρόπουλο για να τον παρακαλέσει να λάβει τα κατάλληλα μέτρα ώστε να λήξει η ανασφάλεια που ταλαιπωρεί κυρίως την εβραϊκή κοινότητα. Η καλοπροαίρετη απάντηση του τελευ-

ταίου είναι η εξής: «Όσα μου μεταφέρετε είναι αλήθεια: ντρέπομαι και λυπάμαι γι' αυτά. Με παραξενεύει που ο λαός μας παρουσιάζει μια τέτοια αναξιοπρεπή εικόνα. Να είστε σίγουροι ότι η Αυτού Μεγαλειότης ο πρίγκιπας Κωνσταντίνος, που θλίβεται βαθύτατα για την ανάρμοστη συμπεριφορά ορισμένων στρατιωτών μας, έχει δώσει αυστηρότατες διαταγές για την πάταξη τέτοιων παρεκτροπών. Επιθυμούμε να ζούμε αρμονικά με τους Ισραηλίτες και με όλους τους νέους μας συμπατριώτες, και να κερδίσουμε την εκτίμηση και την αγάπη τους. Είμαι σίγουρος ότι όταν μας γνωρίσετε καλύτερα θα μας συμπαθήσετε. Εμπιστευθείτε μας και θα δείτε».¹⁰ Και σύμφωνα με τον Μ. Κοέν πρόσθεσε: «Προσπαθώ με όλες μου τις δυνάμεις να προστατεύσω τους Ισραηλίτες από τις αντισιμιτικές ενέργειες, που δυστυχώς στιγμάτισαν τη θριαμβευτική μας είσοδο στη Θεσσαλονίκη να είστε βέβαιοι ότι στο πρόσωπό μου οι Ισραηλίτες έχουν έναν ένθερμο υποστηρικτή και θα έλεγα μάλιστα, κινδυνεύοντας να χάσω το κύρος μου, ότι μάλλον είμαι έτοιμος να μεροληπτήσω υπέρ των Εβραίων, αν χρειαστεί να κάνω μια μικρό αδικία που θα τους ωφελήσει, διότι θεωρώ ότι πρέπει να επανορθώσουμε».¹¹

Όμως, πείθονται τόσο εύκολα από τις μεγαλόφυχες και επαναλαμβανόμενες δηλώσεις των νέων αρχόντων τους οι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης; Η επιστολή του Μ. Κοέν που βρίσκεται στα αρχεία της Alliance δείχνει το αντίθετο. Μετά απ' αυτή «την εβδομάδα του τρόμου και της φρίκης, κατά την οποία το πλήθος μάς συμπεριφέρθηκε σκαιότατα και η κυβέρνηση επέδειξε χαρακτηριστική αδυναμία [...], αυτή η υπερβολική φιλικότητα των ανωτάτων αρχών που διαδέχεται τη σχεδόν εχθρική αδιαφορία των πρώτων ημερών εκπλήσσει και δημιουργεί ερωτηματικά [...]. Η προσπάθεια σαγήνευσης των ισραηλιτικών κύκλων από τους πρίγκιπες αποσκοπεί στο να μας κάνουν να σωπάσουμε και να διαψεύσουμε κατά κάποιον τρόπο τις φρικαλεότητες που τους προσάψαμε».

Μετά από αίτημα του πρίγκιπα Νικολάου, ο μέγας ραβίνος Ζακόμπ Μείρ κάνει μια δήλωση που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Μακεδονία*, στις 2 Δεκεμβρίου. Απ' ό,τι φαίνεται, η δήλωση αυτή είναι το αποτέλεσμα μιας επίσκεψης που έχει κάνει στον μεγάλο ραβίνο ο πρίγκιπας Νικόλαος, στρατιωτικός διοικητής της Θεσσαλονίκης, μαζί με ένα άλλο μέλος της βασιλικής οικογένειας και κάποιον ανώτερο αξιωματικό του επιτελείου. Η δήλωση αυτή, που προξενεί πάταγο στους ισραηλιτικούς κύκλους της Θεσσαλονίκης, θεωρήθηκε προδοσία εκ μέρους της θρησκευτικής αρχής, διότι προσπαθεί να διαψεύσει τις κατηγορίες εναντίον των Ελλήνων. Η επιστολή αυτή, που τόσο επιθυμούσαν οι ελληνικές αρχές, λέγεται ότι συντάχθηκε και στάλθηκε απ' αυτόν που την υπέγραψε χωρίς προηγούμενο να έχει ενημερωθεί το κοινοτικό συμβούλιο. Πράγματι, ο Ζακόμπ Μείρ, έχοντας πλήρη συναίσθηση της κρισιμότητας της περιόδου κατά την οποία έχει επωμιστεί τις τύχες του εβραϊκού στοιχείου, αναλαμβάνει την ευθύνη να διαψεύσει την καταστροφή των συναγωγών, αφού έτσι κι αλλιώς απ' ό,τι φαίνεται δεν συνέβη πο-

τέ, αλλά όχι και τους βιασμούς νεαρών κοριτσιών. Ένα μεγάλο τμήμα της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης επαναστατεί εναντίον αυτής της πρωτοβουλίας, που θεωρεί ότι βλάπτει τα συμφέροντά της, αλλά είμαστε αναγκασμένοι να αναγνωρίσουμε το πνεύμα σύνεσης που έσπρωξε τον Χαχάμ-Μπασί σ' αυτή την ενέργεια: παραμένοντας πιστός στην αλήθεια, αρνείται να υποστηρίξει συκοφαντικές φήμες, ενώ ταυτόχρονα προστατεύει το μέλλον του λαού του, ικανοποιώντας την επιθυμία της προσωρινής ελληνικής αρχής, που είναι όμως πολύ πιθανό να γίνει μόνιμη. Μετά τη δήλωση αυτή ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ θα παραχωρήσει ακρόαση στον μεγάλο ραβίνο προκειμένου ο τελευταίος να του εκθέσει τα παράπονα του λαού του. Ωστόσο, κατά τη συνάντησή του με τον βασιλιά, ο Ζ. Μείρ επιβεβαίωσε εν μέρει τις κατηγορίες που ορισμένοι θεωρούσαν «συκοφαντίες».

Κι ενώ οι στρατιώτες και ο όχλος ηρεμούν με τα μέτρα που επιτέλους λαμβάνουν ο νομάρχης και ο διοικητής της χωροφυλακής, ο εβραϊκός τύπος, που δύσκολα φιμώνεται, αρχίζει να λογοκρίνεται. Έτσι η κυκλοφορία της εφημερίδας *L'Indépendant*, που εκδίδεται στα γαλλικά, αναστέλλεται και μετά επιτρέπεται εκ νέου χωρίς να δοθεί κάποια σοβαρή εξήγηση γι' αυτά τα μέτρα. Ο καθένας όμως μπορεί να παρατηρήσει ότι αυτή η εφημερίδα είχε φιλοξενήσει στις στήλες της πολλές αφηγήσεις για τα έκτροπα των Ελλήνων κατά του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης... Σύμφωνα με τον Ζοζέφ Νεχαμά, «μέσω καλοθελητών, πληροφορήσαν τους συντάκτες ότι με το παραμικρό παραστράτημα θα τους εξόριζαν στην Ελλάδα ως Νεότουρκους».¹²

Τον Μάρτιο ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ δολοφονείται στη Θεσσαλονίκη, γεγονός που δίνει αφορμή για τη διάδοση ανησυχητικών ειδήσεων από ορισμένες εφημερίδες. Οι πληροφορίες αυτές, τις οποίες επιβεβαιώνει η εφημερίδα *Νεότουρκος*, από την οποία λείπει βεβαίως η απαραίτητη αντικειμενικότητα, είναι σίγουρα ανυπόστατες, αλλά δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι για μια ακόμη φορά η εβραϊκή κοινότητα φοβάται για την τύχη της μετά το έγκλημα. Ορισμένες εφημερίδες μιλούν για σφαγές Τούρκων και Εβραίων της Θεσσαλονίκης σαν αντίποινα και αναφέρουν ότι, μεταξύ άλλων, σκότωσαν και δύο Εβραίους. Μπορεί μεν ορισμένα ακραία στοιχεία του ελληνικού πληθυσμού να θέλησαν να επιρρίψουν τη δολοφονία στους Εβραίους –ήταν γνωστή άλλωστε η επιφυλακτική στάση τους προς την ελληνική αρχή– επειδή όμως αποκαλύφθηκε πολύ γρήγορα ότι ο δολοφόνος ήταν ένας ορθόδοξος Έλληνας, το γεγονός δεν είχε σοβαρές συνέπειες γι' αυτούς.

Ο νέος βασιλιάς, ο Κωνσταντίνος, θα βαδίσει στα χνάρια του πατέρα του ακολουθώντας φιλοσημιτική πολιτική.

• Το φιλοσημιτικό σενάριο: εύπιστοι και σκεπτικιστές

Ο Λ. Μακκάς, χωρίς να καταδικάζει τη συμπεριφορά των Εβραίων αυτονομιστών, συνοψίζει το φιλοσημιτικό σενάριο και σχιαγραφεί με σαφήνεια την πολιτική που

υιοθέτησε η Ελλάδα απέναντί τους κατά την περίοδο λίγο πριν τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, που έφερε αντιμέτωπες την Ελλάδα και τη Βουλγαρία και κατέληξε στην εδραίωση των ελληνικών επιδιώξεων σε ολόκληρη την περιοχή.

Η σαφέστατα φιλοσημιτική και φιλελεύθερη οικονομική πολιτική που εφαρμόζουν οι ελληνικές αρχές σε όλη τη διάρκεια αυτής της μεταβατικής περιόδου, καθώς και οι εγγυήσεις που υποσχέθηκε ο Έλληνας πρωθυπουργός Ελ. Βενιζέλος περνώντας από τη Θεσσαλονίκη, οδηγούν σε σημαντική εκτόνωση των ανθελληνικών ενεργειών των Εβραίων.

Η εφημερίδα *L'Indépendant*, η πιο δημοφιλής της Θεσσαλονίκης, που διευθύνεται από Ισραηλίτες και μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες της ελληνοεβραϊκής έντασης, εγκαταλείπει τη συνηθισμένη της επιφυλακτική στάση και αλλάζει πολιτική. Η εφημερίδα αυτή, μετά από επαφές με τον Μ. Κοφφινά, διευθυντή των οικονομικών υπηρεσιών της διοίκησης, υποδέχεται με ενθουσιασμό το πρόγραμμα που ο τελευταίος εφαρμόζει.¹³

Πολύ γρήγορα παρατηρείται διάσταση απόψεων μεταξύ των επιφανών στελεχών της ισραηλιτικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Ορισμένοι από αυτούς δέχονται πολύ θετικά τις συμφιλιοτικές ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης που προαναφέραμε. Μια τέτοια περίπτωση είναι, σύμφωνα τον Λ. Μακκά, η περίπτωση της εφημερίδας *L'Indépendant*, αλλά αυτό ισχύει σίγουρα για τον Ζοζέφ Μιζραχί, ο οποίος, μεταφέροντας τις εντυπώσεις του στην *Alliance Israélite* ένα μήνα μετά την είσοδο των στρατευμάτων, εμφανίζεται μάλλον αισιόδοξος σε ό,τι αφορά τις υποσχέσεις που έχουν δοθεί.

Στον αντίποδα, ο Ζοζέφ Νεχαμά δείχνει να έχει πιο ρεαλιστική και αρκετά διαφορετική άποψη περί της κατάστασης. Υπογραμμίζει κατ' αρχάς όλες τις προσπάθειες των Ελλήνων που επιχειρούν να σαγηνεύσουν τους Εβραίους ώστε να πετύχουν την προσάρτηση της Θεσσαλονίκης στη διάσχεψη του Λονδίνου. Η άφιξη στη Θεσσαλονίκη των πιο αντιπροσωπευτικών στοιχείων των εβραϊκών κοινοτήτων της Παλαιάς Ελλάδας, και ιδίως του Πειραιά και της Αθήνας, αποτελεί μέρος του σεναρίου που σκοπό έχει να πείσει τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης να δεχτούν αδιαμαρτύρητα την ένταξή της στην Ελλάδα. Η αντιπροσωπεία αυτή, έχοντας πλήρη επίγνωση του ρόλου που καλείται να παίξει στις δραματικές αυτές σελίδες της ιστορίας, έχει επικεφαλής κάποιον Κωνσταντίνη, που δεν διαφεύγει την προσοχή του Ζ. Νεχαμά, ο οποίος καθόλου δεν τον συμπαθεί, και αναφέρει ότι «το επισκεπτήριό του έχει τόσους τίτλους και τόσες ιδιότητες όσες και οι παρενθετικές προτάσεις που χρησιμοποιεί όταν μιλάει». Ο Ζ. Νεχαμά προσπαθεί ν' ανοίξει τα μάτια αυτών των καλοπροαίρετων ανθρώπων που δουλεύουν για την πατρίδα τους, δίνοντας μια μάλλον ζοφερή εικόνα για το μέλλον της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Το οικονομικό της μέλλον, ένα μόλις μήνα μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης, απειλείται ήδη από τριάντα ή σαράντα

Έλληνες βαρκαρῆδες που ἦρθαν ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ νὰ ἀνταγωνιστοῦν τοὺς Εβραίους συναδέλφους τοὺς, που εἶχαν τὴν ἀποκλειστικότητα. Ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀποβαίνει εἰς βάρος τῶν τελευταίων, διότι οἱ νεοφερμένοι, ἀνεβαίνοντας στὰ καράβια που ἀγκυροβολοῦν στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπαγορεύουν στοὺς ἐπιβάτες νὰ χρησιμοποιοῦν εβραϊκὲς βάρκες γιὰ νὰ βγουν στὴ στεριά. Τι θα γίνεῖ ἀραγε ἀν ἡ πόλι προσαρτηθεῖ οριστικά; Ὅπως ἄλλωστε εἶπε καὶ ὁ μέγας ραββῖνος στὸν βασιλιά, ἓνα μεγάλο τμῆμα τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ μποῖκοτάρει τὸ εβραϊκὸ ἐμπόριο.

Ὡστόσο, μετὰ τὴν ἐπίσκεψη τῶν ἀντιπροσώπων τῶν κοινοτήτων τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας, ἡ κυβέρνησις τοῦ Βενιζέλου ἐπιθυμεῖ νὰ διαβεβαιώσῃ τοὺς Ἰσραηλίτες τῆς Θεσσαλονίκης ὅτι θα διατηρήσουν τὰ προνόμια που εἶχαν καὶ μετὰ τὴ διεθνή ἀναγνώριση τῆς προσάρτησης τῆς πόλης στὴν Ἑλλάδα. Τὰ προνόμια αὐτά, ορισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα θα καταργηθοῦν στὴ συνέχεια, ἀφοροῦν τὴ δυνατότητα ἀπαλλαγῆς ἀπὸ στρατιωτικὲς υποχρεώσεις, τὴν ἀργία τοῦ Σαββάτου, τὴ συμμετοχὴ τῶν Εβραίων στὴν τοπικὴ αυτοδιοίκηση, τὸ δικαίωμα τήρησης λογιστικῶν βιβλίων στα ἰσπανοεβραϊκά, τὴν ἐλευθερία τοῦ εβραϊκοῦ τύπου, τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων τῆς κασρούτ, τῶν νόμων δηλαδὴ γιὰ τὰ κόσερ τρῶφιμα στα δημοτικὰ σφαγεῖα, τὴ χορήγηση ἐπιδοτήσεων γιὰ τὶς εβραϊκὲς κοινότητες τῆς Ἑλλάδας καὶ τὴ δασμολογικὴ ἀπαλλαγὴ προϊόντων που προορίζονται γιὰ κατανάλωση μόνον κατὰ τὴ διάρκεια θρησκευτικῶν γιορτῶν.

Απὸ τὴν ὁμοφωνία τῶν ἐπαίνων που ἀκούγονται ἀπὸ παντοῦ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης δὲν λείπει οὔτε ὁ εβραϊκὸς τύπος τῆς Ἀθήνας, που μέσω τῆς *Revue Israélite* ἀρχίζει μιὰ ἐκστρατεία υποστήριξης τῆς πολιτικῆς τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης. Ἐτσι ὁ βασιλιάς Κωνσταντῖνος παρουσιάζεται ὡς σωτήρας τῶν λαῶν που ἔχουν ὑποταχθεῖ σ' αὐτόν, καὶ ἰδιαίτερα τῶν Εβραίων, γιὰ τοὺς ὁποῖους ἐκδηλώνει σὲ κάθε περίστασι πατρικὸ ἐνδιαφέρον. Ὁ πατερναλισμὸς αὐτός, ἔτσι ὅπως μᾶς τὸν περιγράφει τουλάχιστον τὸ εβραϊκὸ φύλλο, φαίνεται νὰ εἶναι ιδεώδης.

• Ἡ Ἑλλάδα καὶ οἱ Εβραῖοι: ἡ ἀγόρευσις ἐνὸς δικηγόρου

Τὸ 1913, ἡ ἐφημερίδα *Message d'Athènes* δημοσιεύει ἓνα μακροσκελὲς ἀρθρο τοῦ νομικοῦ Λέοντα Μακκά με ἀποκλειστικὸ θέμα τὸ πρόβλημα τῶν Εβραίων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τίτλο «Ἡ Ἑλλάδα καὶ οἱ Ἰσραηλίτες». Γιὰ ὑπότιτλο θα μπορούσε νὰ ἔχει, «Ποῖα πολιτικὴ πρέπει νὰ ἀκολουθηθεῖ γιὰ νὰ μὴ χάσουμε 80.000 νέους παραγωγικοὺς πολίτες».

Ὁ Λέων Μακκάς, ἀρνούμενος τὴν ὑπάρξει ὁποιασδήποτε διακοινοτικῆς ἐντάσεως, ἀπευθύνεται τόσο στοὺς Ἰσραηλίτες τῆς Θεσσαλονίκης, που παραμένουν ἐπιφυλακτικοί, ὅσο καὶ στοὺς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἀγνοοῦν ἀκόμη, σὲ μεγάλο βαθμὸ, τὶς ἀξίες που ἀντιπροσωπεύει τὸ εβραϊκὸ στοιχεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Προ-

κερδηθεῖ ἡ συμπάθεια τῶν Εβραίων τῆς Θεσσαλονίκης. Στὴ συνέχεια προβαίνει σὲ μιὰ μελέτη τοῦ χαρακτήρα τῶν Εβραίων τῆς Θεσσαλονίκης προτοῦ καταδικάσει τὶς προκαταλήψεις καὶ τὸν πολιτικὸ σοβινισμό. Αὐτὸ που πάνω ἀπ' ὅλα θέλει νὰ ἀποδείξει εἶναι ὅτι οἱ Εβραῖοι ἀποτελοῦν ἓνα παραγωγικὸ στοιχεῖο τῆς οἰκονομίας τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ὡς ἐκ τούτου θα πρέπει στὸ ἀμεσο μέλλον νὰ βρεθεῖ καὶ γι' αὐτοὺς μιὰ θέση μέσα στὸ ἐλληνικὸ κράτος. Διότι ἐν καιρῷ θα γίνεῖ φανερό ὅτι ἀποτελοῦν στοιχεῖο κοινωνικῆς προόδου καὶ θα ἀποδειχτεῖ ὁ συμπληρωματικὸς χαρακτήρας Ἑλλήνων καὶ Εβραίων.

Απὸ τὴ μακροσκελὴ αὐτὴ ἡ ἀγόρευσις ὑπὲρ μιᾶς φιλοσημιτικῆς πολιτικῆς θα πρέπει νὰ συγκρατήσουμε τὴν αἰσιοδοξία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα με τὴν ὁποῖα ὁ Λέων Μακκάς ἀντιμετωπίζει ορισμένα ἀπὸ τὰ θέματα που ἐμελλε νὰ προκύψουν στὸ ἐγγὺς μέλλον. Πεισιμῆνος πῶς δὲν ὑπῆρχε καμιά ἀσυμβατότητα σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸ χαρακτήρα Ἑλλήνων καὶ Εβραίων, δηλώνει ἀντίθετα ὅτι αὐτοὶ οἱ χαρακτήρες εἶναι συμπληρωματικοί καὶ διαβεβαιώνει ὅτι ὁποιοδήποτε πρόβλημα θρησκευτικῶν, πολιτικῶν ἢ οἰκονομικῶν ἀποκλεισμοῦ μπορεῖ νὰ ἐπιλυθεῖ εφόσον ὑπάρξει ἡ σωστὴ διαπαιδαγώγησις τοῦ λαοῦ, στὴν ὁποῖα ὁ τύπος μπορεῖ νὰ συμβάλει ἐνεργά. Τὸ μέλλον θα δείξει κατὰ πόσο θα ἐκπληρωθοῦν αὐτὲς ὁ *sine qua non* προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐντάξει τῶν 80.000 Εβραίων τῆς Θεσσαλονίκης στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, χωρὶς νὰ ἔχει καμιά αὐταπάτη πῶς θα μπορούσε ἓνας τεχνητὸς πατριωτισμὸς νὰ ἐμφυσηθεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴ ἄλλη στὸν νέο αὐτὸ πληθυσμὸ, ὁ Μακκάς διαπιστώνει χωρὶς καμιά ἐπιθετικότητά ὅτι «οἱ Εβραῖοι εἶναι ἀπλὰ ξένοι, που ζοῦν οἰκειοθελῶς στὴν Ἑλλάδα» καὶ ὅτι ὁ ρόλος «ἐνός πραγματικῶν φιλελεύθερου κράτους, που θέλει νὰ εἶναι ἄξιο νὰ θεωρεῖται τὸ πολιτιστικὸ κέντρο τῆς Ανατολῆς» πρέπει νὰ εἶναι φιλοσημιτικὸς.

3. 1913-1914: Ἡ πολυπλοκότητα τῶν διακοινοτικῶν σχέσεων

Μετὰ λοιπὸν ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις καλῆς θέλησης, ἡ ἰσραηλιτικὴ κοινότητα δείχνει νὰ ἀναθεωρεῖ τὶς ἀπόψεις τῆς σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐλληνικὴ διοίκηση καὶ τὴν ἐλληνικὴ μοναρχία. Αὐτὸ τουλάχιστον μᾶς ἀφήνει νὰ υποθέσουμε ἓνα ἀρθρο τοῦ *Univers Israélite*, τὸ ὁποῖο μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι οἱ εβραϊκὲς κοινότητες τῶν κατακτημένων περιοχῶν ὑποδέχτηκαν θερμὰ τὸν βασιλιά Κωνσταντῖνο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιόδου του.

Με τὴ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου τῆς 10ης Αὐγούστου 1913 ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ ἀπὸ μακροαῖων ὀθωμανικὴ κατοχὴ, ἐπιστρέφεται στὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὴ χρονικὴ αὐτὴ περίοδο, καὶ παρά τὴ συρροὴ πληθυσμοῦ λόγω τῆς κατοχῆς τῆς πόλης ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα, οἱ Ἕλληνες ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν μετὰ ἀπὸ τὴν οὐδεμίαν ἀπὸ τὰ διαφόρων ἐθνοτήτων που ζοῦν στὴ Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποῖα διθέτει ἓναν ἐξαιρετικὰ κοσμοπολίτικὸ καὶ ἀνατολίτικὸ χαρακτήρα που ὑπογρα-

θεωρείται ελληνική λόγω του εθνικιστικού συναισθήματος που διατηρήθηκε όλους αυτούς τους αιώνες στις καρδιές των κατοίκων της, είναι πάνω απ' όλα μια προέκταση της Ανατολής στη Βαλκανική χερσόνησο. Ωστόσο το κυρίαρχο στοιχείο του πληθυσμού, οι Εβραίοι, πιστοί στην Τουρκία και μη διαθέτοντας άλλη πατρίδα εκτός από την ηττημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν έχουν λόγο στο διαμελισμό της. Αναγκάζονται λοιπόν να αποδεχθούν τις διεθνείς αποφάσεις, όπως άλλωστε και οι Τούρκοι συμπολίτες τους. Έτσι, η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, που ως ένα βαθμό ήταν διαιρεμένη κατά την είσοδο των ελληνικών στρατευμάτων στην πόλη, αναγκάζεται να ενωθεί για να υπερασπιστεί τις θέσεις της. Το 1913 δημιουργείται μια κοινή επιτροπή για να συνενώσει όλες τις εβραϊκές οργανώσεις της μακεδονικής πρωτεύουσας, παρά τις διαφωνίες τους. Τον Ιούνιο του 1913 η συνεργασία δύο οργανώσεων με διαφορετική ιδεολογία, της «Νέας Λέσχης» και της «Λέσχης των Φίλων», στις κοινοτικές εκλογές, υπογραμμίζει την ανάγκη σχηματισμού ενιαίου μετώπου από τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης προκειμένου να αντιμετωπίσουν τη νέα πολιτική τάξη πραγμάτων. Η προσάρτηση της πόλης στο βασίλειο της Ελλάδας θα επηρεάσει σοβαρά την ανάπτυξη του σιωνιστικού κινήματος στα λαϊκά στρώματα της κοινότητας. Η επίσκεψη άλλωστε δύο μεγάλων ηγετών του σοσιαλιστικού σιωνισμού, του Ντ. Μπεν Γκουριόν και του Ι. Μπεν Τσβί, το 1911, είχε ήδη προετοιμάσει το έδαφος για τη συγχώνευση των δύο μεγάλων ιδεολογιών, του σιωνισμού και του σοσιαλισμού, που θα κατακτήσουν τις καρδιές των Εβραίων εργαζομένων της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι ενδιαφέρονται για την εφαρμογή αυτών των κοινωνικών ιδεωδών σε μια εβραϊκή πατρίδα.

Στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος έμελλε να διαμορφώσει νέες συνθήκες και να καθυστερήσει τον εξελληνισμό της πρωτεύουσας της Μακεδονίας, που μόλις έχει προσαρτηθεί στην Ελλάδα, η οικονομική κατάσταση της Θεσσαλονίκης δείχνει να έχει πληγεί σε μεγάλο βαθμό από τα γεγονότα που προηγήθηκαν. Δέκα ημέρες μετά την υπογραφή της συνθήκης του Βουκουρεστίου, ένας ανταποκριτής της Alliance Israélite Universelle περιγράφει με μελανά χρώματα την οικονομική κατάσταση της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, καταγγέλλοντας την οικονομική πολιτική που ακολουθεί η Ελλάδα έναντι των νέων Εβραίων υπηκόων της και υπογραμμίζοντας τον κίνδυνο μείωσης του ισραηλιτικού πληθυσμού λόγω της μετανάστευσης, που από την περίοδο εκείνη και μετά θα συνεχιστεί αδιάκοπα.

Κι όμως, σ' αυτή την ακραία λύση φαίνεται ότι καταφεύγουν οι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης. αφού ήδη από τον Μάρτιο του 1914 μια εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης αναφέρει ότι οι Τουρκοεβραίοι των προσαρτημένων από την Ελλάδα περιοχών έχουν ζητήσει από την Πύλη φορολογική ατέλεια για τα εμπορεύματά τους που έχουν δασμολογηθεί στη Μακεδονία, προκειμένου να εξασφαλί-

σουν όσο το δυνατόν ευνοϊκότερες συνθήκες εγκατάστασης στην Τουρκία. Μετά λοιπόν την αποδοχή του αιτήματός τους και ενόψει της έκδοσης φερμανιού σχετικά με το θέμα αυτό, το πρακτορείο ειδήσεων που μετέδωσε την είδηση καταλήγει: «Αναμένεται στη συνέχεια σημαντικό μεταναστευτικό ρεύμα». Ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι ο προαιώνιος εχθρός της Ελλάδας έχει την τάση να διογκώνει απλές φήμες, διαπιστώνουμε εντούτοις ότι την ίδια εποχή και άλλα έντυπα φιλοξενούν παρόμοιες ειδήσεις. Σύμφωνα με το *Univers Israélite*, ο μέγας ραβίνος της Θεσσαλονίκης, προβλέποντας μαζικές αναχωρήσεις, πέτυχε έκπτωση 50% στην τιμή του εισιτηρίου που πρόσφερε μια εταιρεία ακτοπλοϊκών μεταφορών μέχρι τη Γιάφφα.¹⁴ Τον Απρίλιο, η εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης *L' Aurore* φιλοξενεί την παρακάτω είδηση: «Η Θεσσαλονίκη αδειάζει. Οι Εβραίοι εγκαταλείπουν την πόλη κατά ομάδες. Δεκάδες Εβραίοι φτάνουν στην Κωνσταντινούπολη. Το ίδιο συμβαίνει και στη Σμύρνη. Προχθές, η "Lloyd Ottoman" καταχωρούσε μια είδηση, σύμφωνα με την οποία περισσότερα από 800 μέλη αυτής της κοινότητας ετοιμάζονται να εγκατασταθούν στη Γιάφφα, ενώ άλλα σκέφτονται να φύγουν για τη Μικρά Ασία. Η μετανάστευση αυτή παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα. Συνήθως αυτοί που αναζητούν την τύχη τους σε άλλους τόπους ανήκουν στις φτωχές λαϊκές μάζες, είναι εργάτες και τεχνίτες που λόγω της έλλειψης εργασίας ή κακών συνθηκών διαβίωσης αντιμετωπίζουν δυσκολίες και ζουν μέσα στην αθλιότητα. Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης όμως συμβαίνει κάτι διαφορετικό. Αυτοί που φεύγουν είναι στην πλειονότητά τους μεγαλέμποροι, κεφαλαιούχοι που βλέπουν τις δραστηριότητές τους να συρρικνώνονται λόγω της καταστροφικής συγκυρίας».¹⁵ Ξαν να ήθελε να διαψεύσει τα λεγόμενα του δημοσιογράφου της *Aurore* που αναφέραμε προηγουμένως, η μετανάστευση αυτή συνεχίζεται και τον Μάιο του 1914 με την αναχώρηση μιας ομάδας τετρακοσίων ή πεντακοσίων εργατών, ξυλουργών, χτιστών και σιδεράδων για την Παλαιστίνη.

Το συμπέρασμα ενός άρθρου του *Univers Israélite* που δημοσιεύεται τον Μάιο του 1914 είναι εξαιρετικά ανησυχητικό και κατηγορεί ευθέως την ελληνική κυβέρνηση για αδυναμία αντιμετώπισης των τεράστιων προβλημάτων που απορρέουν από την κατάσταση που επικρατεί στην μακεδονική πρωτεύουσα. Η ελληνική κυβέρνηση έχει ξεχάσει τη Θεσσαλονίκη. Δεν κάνει δημόσια έργα και δεν δίνει την εντύπωση μιας δραστήριας αρχής, που είναι αποφασισμένη να ριχτεί αμέσως στη δουλειά για να εξασφαλίσει τη γενική ευμάρεια και να αποφύγει την εμπορική παρακμή της πόλης. Είναι μοιραίο. Θα μεταναστεύσουν. Τα πλοία με προορισμό τα λιμάνια της Τουρκίας είναι γεμάτα και το ρεύμα δεν θα σταματήσει εύκολα. Αυτοί που φεύγουν όμως είναι σίγουροι ότι θα βρουν περισσότερη ηρεμία και δουλειά στην Τουρκία, όπου πάντα θα είναι καλοδεχούμενοι; Το τουρκικό όραμα μπορεί να κρύβει πολλές απογοητεύσεις. Ήδη οι μεγάλες πόλεις, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη και η Βηρυτός είναι γεμάτες. Σε λίγο θα

πρέπει να προχωρήσουν στα βάθη της Μικράς Ασίας, όπου ο κάτοικος της Θεσσαλονίκης δεν θα μπορεί να ζει την ίδια έντονη και δραστήρια ζωή που ζούσε. Υπάρχει άραγε ακόμα τρόπος να σταματήσει η έξοδος ανθρώπων και κεφαλαίων που μας εγκαταλείπουν για να εκτεθούν σε βέβαιο κίνδυνο; Η κυβέρνηση όμως έχει κατακλυσθεί από χιλιάδες Έλληνες μετανάστες που φτάνουν εξαθλιωμένοι απ' όλα τα σημεία της τουρκικής και βουλγαρικής Θράκης, και οι οποίοι οδηγούνται προς το εσωτερικό της χώρας χωρίς κανείς να ενδιαφέρεται για την ασφάλειά τους και για να τους βρει δουλειά. Ζουν μέσα σε απίστευτη αθλιότητα και η ισχυρή φωνή της διεθνούς φιλανθρωπίας σιωπά κουρασμένη και απογοητευμένη μπροστά σ' αυτόν τον ωκεανό φτώχειας.¹⁶

Το πρόβλημα των Ελλήνων προσφύγων τίθεται ήδη από τις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και θα φτάσει στο απόγειό του με την ανταλλαγή των πληθυσμών μετά την ελληνοτουρκική σύρραξη του 1922. Με διαφορά δέκα χρόνων θα διαπιστώσουμε τη δημιουργία μιας παρόμοιας κατάστασης, κατά την οποία θα φανεί η αδυναμία των ηγετών να αντιμετωπίσουν την κρίση: καμία πρόβλεψη δεν θα υπάρξει για την υποδοχή όσων καταφθάνουν και κανένα μέτρο δεν θα ληφθεί ώστε ένα μέρος του πληθυσμού, εν προκειμένω οι Ισραηλίτες της πόλης, να μην υποφέρουν από την άφιξη ενός τόσο δυσανάλογα μεγάλου ποσοστού νέων στοιχείων.

Εκτός όμως από την οικονομική συγκυρία, η οποία σε μεγάλο βαθμό επηρεάζεται αρνητικά από τις εδαφικές ανακατατάξεις που ακολουθούν τους δύο Βαλκανικούς πολέμους, το μεταναστευτικό ρεύμα, που θα βαίνει διογκούμενο κατά τα επόμενα χρόνια κάθε φορά που θα μεγαλώνει η ένταση στις διακοινοτικές σχέσεις, δεν είναι ίσως άσχετο και με τη μάλλον εχθρική στάση του ελληνικού πληθυσμού απέναντι στους Ισραηλίτες συμπολίτες του. Ο τύπος, και ειδικότερα η εφημερίδα *Μακεδονία*, μία από τις δύο εφημερίδες που στη συνέχεια θα υψώσουν το λάβαρο του φασισμού, υιοθετεί ελάχιστα φιλική στάση όταν ασχολείται με διεθνή ζητήματα, εμπλέκοντας άμεσα τους Εβραίους γενικά και ειδικότερα τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Η αντισημιτική αυτή προπαγάνδα, στην οποία ορισμένες εφημερίδες θα επιδοθούν συστηματικά και άλλες περιστασιακά, θα αποτελέσει παράλληλα με την άνοδο της άκρας δεξιάς την καθημερινή τροφή των αναγνωστών μιας ορισμένης μερίδας του ελληνικού τύπου.

Ένα άλλο φαινόμενο, διαφορετικό από τη μετανάστευση, αλλά το οποίο στην ουσία εκφράζει την ίδια ανησυχία και τον ίδιο φόβο απέναντι στην ελληνική διοίκηση, είναι η αλλαγή υπηκοότητας. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, αλλάζοντας την πρόσφατη ελληνική υπηκοότητά τους και παίρνοντας ενός ξένου κράτους, ήλπιζαν ότι θα τύγχαναν της προστασίας του κράτους του οποίου γίνονταν υπήκοοι. Το γεγονός ότι έξι μήνες μετά την προσάρτηση της Θεσσαλονίκης 2.400 Εβραίοι αλλάζουν υπηκοότητα έχει ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της κοι-

νότητας της Θεσσαλονίκης, αφού ως ξένοι υπήκοοι δεν έχουν πλέον τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις με τους αυτόχθονες Εβραίους, με συνέπεια η κοινότητά τους να χάνει ψήφους και οικονομική υποστήριξη. Έτσι, η στάση της Αυστρίας, που ήταν υπέρ της διεθνοποίησης της Θεσσαλονίκης και της ενδοχώρας της, δικαιολογεί το ενδιαφέρον και τις συμπάθειες που δημιούργησε σε ορισμένους. Όσο για την Ισπανία, που στις αρχές του 20ού αιώνα υιοθετεί μια πολιτική συμφιλίωσης με τους παλιούς υπηκόους της, τους ενθαρρύνει να λάβουν την υπηκοότητα των προγόνων τους.

Τα αντισημιτικά αισθήματα του ελληνικού λαού της Θεσσαλονίκης οφείλονται επίσης στην επιθετικότητα μέρους του εβραϊκού τύπου, όπως της σοσιαλιστικής εφημερίδας *Avanti* και της κομμουνιστικής *El Combate*, που με τα άρθρα τους πληγώνουν την ελληνική υπερηφάνεια. Τα φύλλα αυτά δεν χάνουν την ευκαιρία να εκφράσουν τη δυσαρέσκεια του εβραϊκού πληθυσμού προς τη νέα διοίκηση λόγω των καταπιεστικών μέτρων που λαμβάνουν οι αρχές και κυρίως η αστυνομία η οποία δεν διστάζει να φυλακίζει τους παραβάτες διαταγμάτων που εκδίδονται στα ελληνικά, και τα οποία είναι ακατάληπτα για την πλειονότητα των Εβραίων.

Παρόλο λοιπόν που αυτές οι διαμάχες και οι διώξεις δείχνουν ασήμαντες, δε παύουν να αποδεικνύουν ότι η καθημερινή ζωή στη Θεσσαλονίκη έχει χάσει τη αρμονία της οθωμανικής περιόδου, και αυτό παρά τις επίσημες εκδηλώσεις συμπάθειας. Δύο λαοί που παλιότερα υπέμεναν τον ίδιο ζυγό βρίσκονται σήμερα αντιμέτωποι με μια νέα κατάσταση, στην οποία ο ένας παρακολουθεί επιφυλακτικός τον άλλο. Οι Έλληνες υιοθετούν μια στάση επίθεσης, διότι έχουν πειστεί ότι το μέλλον πρέπει να είναι δικό τους, ενώ οι Ισραηλίτες κρατούν στάση άμυνας προσπαθώντας να αναγνωριστούν τα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματά τους, σε μια πόλη που ως χτες τους ανήκε. Σε περίπτωση αποτυχίας μια από τις πρώτες λύσεις που εξετάζουν είναι η μετανάστευση.

Ωστόσο, την παραμονή του «Μεγάλου πολέμου», που θα αλλάξει προς στιγμήν το πολιτικό τοπίο της Ελλάδας, αναλαμβάνει τα καθήκοντά του ένας νέος διοικητής της μακεδονικής επαρχίας, ο Θ. Σοφούλης, και ο διορισμός αυτός θα δώσει την ευκαιρία για μια συνάντησή του με τους Εβραίους προκρίτους και το μεγάλο ραβίνο. Στην προσφώνησή του, ο νέος διοικητής θα προσπαθήσει να διαβεβαιώσει τους Εβραίους συμπολίτες του σχετικά με τις προθέσεις του και τα ευνοϊκά αισθήματα που τρέφει απέναντί τους:

Από την παραμονή μου στην Ευρώπη και ιδίως στη Γερμανία, όπου ήρθα σε επαφή με Ισραηλίτες, έχω τις καλύτερες αναμνήσεις από τους ομοθρήσκους σας. Θαιμάζω τους Ισραηλίτες για την αλληλεγγύη τους και με ευχαρίστηση θα έβλεπα τη αλληλεγγύη αυτή να δημιουργείται μεταξύ των Ελλήνων και των Εβραίων της πατρίδας μας [...]. Πληροφορήθηκα ότι πρόκειται να δημιουργηθεί ένα σύλλογος για τη περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων Ελλήνων και Ισραηλιτών. Επικροτώ θερμά αυ-

την ωραία πρωτοβουλία και σας υπόσχομαι ότι απ' αυτή τη στιγμή θα έχει την πλήρη υποστήριξή μου. Θα ήμουν μάλιστα ευτυχής αν αναγορευόμουν επίτιμος πρόεδρος αυτού του συλλόγου.¹⁷

Η δολοφονία του Φραγκίσκου Φερδινάνδου στο Σεράγεβο θα καθυστερήσει για λίγο την απευθείας σύγκρουση των δύο σημαντικότερων στοιχείων της Θεσσαλονίκης. Το επεισόδιο αυτό θα αποτελέσει την αφετηρία μιας τετράχρονης περιόδου ανακατατάξεων στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας και θα καλύψει προσωρινά τις διαφωνίες μεταξύ ορθοδόξων και Εβραίων.